

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาโดยเฉพาะความสนใจต่อยุคจารีตนั้น มีพัฒนาการต่อเนื่องยาวนานนับศตวรรษ จากความก้าวหน้าในการแสวงหาหลักฐาน เช่นการปริวรรตคัมภีร์ใบลาน การสำรวจและแปลจารึก ตลอดจนความก้าวหน้าในการสำรวจ-ขุดค้นทาง โบราณคดี¹ แต่ที่ผ่านมามีปัญหาสำคัญของประวัติศาสตร์ล้านนา กลับพบว่า “โครงเรื่อง” ในการอธิบายประวัติศาสตร์แบบเดิมแทบไม่มีพื้นที่ของ “สามัญชน” เนื่องจากข้อจำกัดของหลักฐานที่ส่วนใหญ่ถูกเขียนขึ้นเพื่อมุ่งบอกเล่าเรื่องราวและสร้างความชอบธรรมให้แก่ “ชนชั้นนำ” อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าทางออกของมุมมองใหม่ในประวัติศาสตร์ล้านนา คือแง่มุมทางด้าน “เศรษฐกิจ” ซึ่งสามารถฉายภาพผู้คนหลากหลายกลุ่มที่เข้ามามีบทบาทร่วมกัน สะท้อนการมีส่วนร่วมสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์ของชนทุกชั้นในสังคม

งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจล้านนาในช่วงสมัยจารีตที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญต่อเรื่อง “เศรษฐกิจ” ในฐานะส่วนประกอบสำหรับการอธิบายภาพรวมของล้านนาเท่านั้น โดยมักเป็นการอธิบายในหัวข้อการค้าหรือในแง่ผลประโยชน์ของรัฐเป็นหลัก ต่อมาจึงคลี่คลายไปสู่การศึกษาเศรษฐกิจในฐานะประเด็นที่สัมพันธ์กับสถาบันหรือกลุ่มคนในสังคมมากขึ้น ก่อนจะเริ่มมีการใช้ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์มาช่วยทำความเข้าใจเกี่ยวกับ “ระบบเศรษฐกิจ” เช่นการใช้แนวคิดทฤษฎี “สังคมพลังน้ำ” ซึ่งพัฒนาขึ้นจากบางด้านของทฤษฎี “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” (Asiatic Mode of Production) มาอธิบายระบบเศรษฐกิจของรัฐโบราณที่ควบคุมระบบชลประทาน² แต่ก็ไม่พ้นการให้ความสำคัญต่อบทบาทรัฐในการผลิตเช่นกัน ประเด็นเศรษฐกิจในล้านนาได้รับความสนใจและตื่นตัวมากขึ้นจากการพัฒนาต่อยอดทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียอย่างจริงจัง ซึ่งให้ความสนใจในการอธิบายต่อการดำรงอยู่ของสังคมเอเชียที่ถูกมองว่าไม่ยอมคลี่คลายไปสู่ระบบทุนนิยมตามแนวลำดับพัฒนาการของสังคมมนุษย์ ดังแนวคิด “วัตถุนิยมประวัติศาสตร์” (Historical Materialism) อันเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีมาร์กซิสต์ (Marxism) นับเป็นคุณูปการอย่างมากต่อการศึกษาศาสตร์ล้านนา

¹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2551). ความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาในรอบร้อยปี (พ.ศ.2450-2550). *วารสารสมาคมประวัติศาสตร์*, (30), 102.

² ชัยอนันท์ สมุทวณิช. (2519). *ศึกษากับพัฒนาการของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: นานาชาติการพิมพ์.

แนวคิดดังกล่าว ส่วนหนึ่งได้รับการพัฒนาต่อยอดไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ตามแนว “สำนักวัฒนธรรมชุมชน” นำโดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา³ อย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง ใจความข้อเสนอคือ สังคมชนบทไทย ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “เศรษฐกิจพอเพียงชีพ” หรือแบบเลี้ยงตัวเอง คนในชุมชนชนบท สามารถผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองได้อย่างเพียงพอ ไม่ต้องพึ่งพาโลกภายนอก เป็นโครงสร้างที่มีแรงเกาะเกี่ยวสูงมีการช่วยเหลือกันในการผลิต ไม่มีการแตกตัวทางชนชั้น ทำให้ไม่มีความขัดแย้งในสังคม วิถีชีวิตแบบชุมชนเป็นแกนหลักในโครงสร้างสังคมที่หยุดนิ่ง ไม่เปลี่ยนแปลงและฝังตัวอยู่ในสังคม ชนบทต่อเนื่องยาวนาน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบเศรษฐกิจและสังคมนั้นเกิดขึ้นนอกชุมชนหมู่บ้าน โดยการเข้ามาของรัฐและทุนเพื่อขูดรีดส่วนเกิน (Surplus) ดังนั้นชาวบ้านจึงต่อต้านรัฐและทุน ขณะเดียวกันก็พยายามรักษาวิถีชีวิตและดำรงรักษาวิถีการผลิตแบบวิถีชุมชนเอาไว้ได้อย่างยาวนาน แม้จะมีการปรับเปลี่ยนบ้างเพื่อตอบสนองการเข้ามาของรัฐและทุน แต่ก็ไม่สูญเสียลักษณะ “การผลิตเพื่อยังชีพ” ไป⁴ แนวคิดเช่นนี้เข้าไปปรากฏในงานศึกษาที่มีการกล่าวถึงเศรษฐกิจล้านนาในยุคจารีตหรือยุคก่อนสมัยใหม่อย่างแพร่หลาย เช่นในงานของ ชูสิทธิ์ ชูชาติ⁵ และงานอื่น ๆ จนกล่าวได้ว่าแนวคิดนี้กลายเป็นกระแสหลักในการอธิบายเศรษฐกิจล้านนาในยุคจารีตไปแล้วก็ว่าได้

อย่างไรก็ตาม พิจารณาแล้วพบว่าแนวคิดนี้ยังคงมีปัญหาบางประการ กล่าวคือการมองภาพชุมชนดั้งเดิมสามารถผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองได้ ไม่ต้องพึ่งพาโลกภายนอก ไม่มีการแตกตัวของชนชั้น และไม่มีความขัดแย้งในสังคม ส่งผลให้เกิดคำอธิบายภาพลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมยุคจารีตที่มีลักษณะค่อนข้างหยุดนิ่ง⁶ อีกทั้งการมองลักษณะนี้ เท่ากับว่า ชุมชนหมู่บ้าน-สามัญชน ไม่มีความพยายามเข้าสู่การผลิตเพื่อตลาด แต่การเข้าสู่การผลิตเพื่อตลาดที่เกิดขึ้นเป็นเพียงเพื่อความจำเป็นและตอบสนองการขูดรีดส่วนเกินจากรัฐและชนชั้นนำ ฉะนั้นภาพที่เห็นเป็นประจักษ์ของความเจริญรุ่งเรืองของยุคโบราณ เช่น การขยายตัวของการค้า ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ หรือแม้กระทั่งความรุ่งเรืองทางศาสนา การอุทิศทรัพย์สิน-สร้างศาสนสถาน ตลอดจนพัฒนาการทางด้านศิลปวัฒนธรรม ที่ล้วนเกิดจากมูลค่าส่วนเกินในทางเศรษฐกิจนั้น หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะถูกมองว่ามาจากบทบาท-ความทะเยอทะยานของรัฐและชนชั้นนำทั้งสิ้น สามัญชน-ชุมชนหมู่บ้านนอกจากจะเป็นเพียงผู้ส่งผลิตส่วนเกินให้รัฐและชนชั้นนำแล้ว ไม่ได้มีบทบาทใดไปมากกว่านั้น เนื่องจากต้องการผลิตแต่เพียงเพื่อยังชีพเท่านั้น

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

⁴ กัลพพัฒน์ ทิพย์ประไพ. (2540). แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

⁵ ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2522). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย (2394-2475) (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.

⁶ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ใน 60 ปี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (111- 227). กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง.

สิ่งนี้กลายเป็นเหตุผลที่ทำให้ แนวคิดแบบวัฒนธรรมชุมชนซึ่งส่วนหนึ่งพัฒนาขึ้นจากทฤษฎีวิธีการผลิตแบบเอเชีย (Mode of Asiatic) ที่แม้จะพยายามให้ความสำคัญต่อบทบาทชนชั้นล่างมากขึ้น แต่กลับกลายเป็นได้ทำให้ภาพบทบาทของสามัญชน-ชุมชนหมู่บ้าน ที่มีต่อพัฒนาการของบ้านเมืองยุคจารีตในเชิงประจักษ์นั้น ถูกจำกัดลงไปโดยปริยาย และแน่นอนว่าเท่ากับเป็นการให้น้ำหนักต่อการมองว่า พลวัตทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคจารีตนั้นเป็นบทบาทของชนชั้นนำแต่เพียงฝ่ายเดียว การขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ในยุคจารีตจึงกลายเป็นของชนชั้นนำ แทบมองไม่เห็นบทบาทของสามัญชนกลายเป็นแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ทำให้ไม่สามารถทำความเข้าใจความเชื่อมโยง ความหลากหลายมิติ และความซับซ้อนภายในโครงสร้างสังคมก่อนสมัยใหม่ได้

อนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจล้านนามีพัฒนาการมาเป็นลำดับ งานวิจัยล่าสุดเกี่ยวกับเศรษฐกิจล้านนาสมัยจารีต เช่นงานของ ชวิศา สิริวิ เสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการค้า เส้นทางการค้า และเครือข่ายการค้าของล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย ได้อย่างชัดเจน งานของ วราภรณ์ เรืองศรี⁷ นอกจากจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับการค้าในแง่มุมต่าง ๆ แล้ว ยังเชื่อมโยงให้เห็นบทบาททางการค้าของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในล้านนา แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจและสังคมมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้งานของ รัตนาพร เศรษฐกุล⁸ ยังให้แง่มุมเกี่ยวกับเศรษฐกิจล้านนาเพิ่มเติมอย่างรอบด้าน ทั้งในแง่การผลิต และโดยเฉพาะการค้าในระดับต่าง ๆ มีการอธิบายให้เห็นว่าล้านนาสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านอย่างไร และเชื่อมโยงให้เห็นว่าเศรษฐกิจเข้ากับสังคม-วัฒนธรรมอย่างไรบ้างในเบื้องต้น

งานเหล่านี้ช่วยสร้างความกระจ่างมากขึ้นเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะประเด็นการค้า แต่น่าเสียดายที่งานต่าง ๆ ขาดการสำรวจพรมแดนความรู้ด้านเศรษฐกิจอย่างจริงจัง ที่สำคัญทุกเรื่องล้วนอยู่ภายใต้กรอบคิดตามแนววัฒนธรรมชุมชนที่อธิบายเศรษฐกิจในยุคจารีตแม้กระทั่งในเรื่องการค้าว่าเป็นไปเพียงเพื่อยังชีพ จึงไม่ได้พยายามวิเคราะห์ให้เห็นว่าแท้จริงแล้วภาพรวมเศรษฐกิจล้านนายุคจารีตอยู่ในระบบใด มีกลไก-เงื่อนไขใดที่เป็นพลังขับเคลื่อน และเศรษฐกิจล้านนามีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจระดับภูมิภาคอย่างไร ตลอดจนยังไม่สามารถเชื่อมโยงเรื่องของเศรษฐกิจเข้ากับปรากฏการณ์ในประวัติศาสตร์-สังคมสมัยจารีตได้อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน และมองไม่เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคจารีตอีกด้วย

⁷ ชวิศา สิริวิ. (2550). การค้าของอาณาจักรล้านนาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

⁸ วราภรณ์ เรืองศรี. (2550). การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาก่อนการสถาปนาระบบเทศาภิบาล (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

⁹ รัตนาพร เศรษฐกุล. (2552). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. เชียงใหม่: ชิลด์เวอร์ม.

ที่ผ่านมาการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในล้านนาโดยตรงจึงนับว่ายังมีไม่มากและเท่าที่มี ยังคงมีปัญหาและข้อจำกัดบางประการ โดยสรุปได้แก่ การมองความหมายของคำว่า “เศรษฐกิจ” ในบริบทของยุคโบราณยังคับแคบ เช่นมักหมายถึงเรื่องการค้าขายเท่านั้น งานส่วนใหญ่อธิบายเศรษฐกิจล้านนายุคจารีตโดยสัมพันธ์กับบริบทในระดับภูมิภาคน้อย ทั้ง ๆ ที่ในประวัติศาสตร์ ล้านนาเป็นรัฐที่มีการปะทะสัมพันธ์ (Interaction) กับรัฐโดยรอบอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับภูมิภาคหรือระดับสากล น่าจะส่งผลต่อล้านนาไม่ทางตรงก็ทางอ้อม การอธิบายถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ส่งผลเชื่อมโยงต่อปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ยังไม่มี ความชัดเจนเพียงพอ จึงมองไม่เห็นพลังทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงสังคม

โดยเฉพาะที่ผ่านมา การทำงานศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจในล้านนาส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซิสต์ จึงเน้นให้ความสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงใหญ่ ๆ หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง (ค.ศ.1855) ซึ่งมีมากเกินไปจนทำให้การอธิบายภาพระบบเศรษฐกิจยุคก่อนหน้านั้นเป็นลักษณะสถิต (Static) มองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนที่เกิดขึ้น ทำให้ไม่อาจเล็งการอธิบายกิจกรรมทางเศรษฐกิจตลอดจนพัฒนาการในประวัติศาสตร์ ว่าเป็นบทบาทชนชั้นนำ จนละเลยบทบาทชนชั้นอื่นในสังคม หรือไม่ได้มองว่าเป็นการขับเคลื่อนของผู้คนในโครงสร้างสังคมทั้งระบบ จึงยากที่จะเห็นได้ว่าภาพความรุ่งเรืองของอาณาจักรโบราณนั้นมีสามัญชนร่วมอยู่ด้วย

ดังนั้น แนวทางที่จะทำให้ประวัติศาสตร์สังคมล้านนายุคจารีตชัดเจนขึ้น ได้ก็ด้วยการที่จำเป็นต้องศึกษาเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ ที่จะสามารถอธิบายลักษณะเศรษฐกิจของล้านนาได้อย่างครอบคลุม ตลอดจนการศึกษาให้เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะ กลไกหรือเงื่อนไข ที่เป็นแรงขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจของยุคสมัย เพื่อแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ โดยพยายามเสนอระบบเศรษฐกิจที่สะท้อนบทบาทการมีส่วนร่วมของคนในชนชั้นอื่นนอกเหนือจากชนชั้นปกครอง การอธิบายเงื่อนไขหรือแรงผลักดันในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตลอดจนผลกระทบทางเศรษฐกิจที่มีต่อชนทุกชั้น นำไปสู่การเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเกิดจากพื้นฐานเศรษฐกิจเป็นสำคัญ สะท้อนว่าเราไม่สามารถทำความเข้าใจเศรษฐกิจได้เพียงด้านเดียว เนื่องจากเศรษฐกิจนั้น “ยึดโยง” อยู่กับสังคมวัฒนธรรมนั่นเอง

ทั้งนี้ ความน่าสนใจของประวัติศาสตร์ล้านนาอยู่ที่ช่วงเวลาของ “ยุคทอง” ซึ่งเกิดขึ้นเป็นเวลาเกือบสองศตวรรษ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 นับเป็นช่วงเวลาที่ขอมรับกันโดยทั่วไปว่าล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทุกด้าน ทั้งด้านการเมืองที่รัฐสามารถขยายปริมณฑลอำนาจได้กว้างขวาง ล้านนากลายเป็นศูนย์กลางสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาในแถบภาคพื้นทวีปตอนใน เกิดการอุทิศทรัพยากรและสร้างศาสนสถานจำนวนมากตลอดจนศิลปวัฒนธรรมและวรรณกรรมที่เฟื่องฟูสูงสุด

แม้จะมีความชัดเจนเกี่ยวกับร่องรอยหลักฐานของความรุ่งเรืองดังกล่าว แต่เหมือนว่า นักวิชาการส่วนใหญ่จะยอมรับโดยปริยายถึงความรุ่งเรืองที่เกิดขึ้น มากกว่าจะพิสูจน์หรือแสวงหาคำอธิบายที่ชัดเจนถึงเงื่อนไขที่มาของยุคนี้ การศึกษานี้จึงได้เลือก “ยุคทอง” ของล้านนา ซึ่งพบว่าตรงกับบริบท “ยุคแห่งการค้า” (Age of Commerce) ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ตามข้อเสนอของ แอนโทนี ไรด์ (Anthony Reid)¹⁰ เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนของสังคมวัฒนธรรมและการเมืองของล้านนาที่มีพื้นฐานอยู่บนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในที่เชื่อมโยงกับกระแสเศรษฐกิจภายนอกในระดับภูมิภาค โดยเป็นการหาคำตอบว่าความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปในลักษณะของความเคลื่อนไหวของระบบเศรษฐกิจแบบใด ที่สามารถตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของภูมิภาคอย่างเป็นพลวัต (Dynamic) มิได้เป็นสังคมเศรษฐกิจที่หยุดนิ่ง (Static)

จากการศึกษาเบื้องต้น พบว่าระบบเศรษฐกิจล้านนาอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมศักดินาจารีต ที่ชนชั้นปกครองคือกษัตริย์และขุนนาง ให้ความสำคัญในการครอบครองปัจจัยการผลิตสำคัญคือที่ดินและแรงงาน ชนชั้นนำจึงเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์มากที่สุด อย่างไรก็ตามเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้นในช่วงก่อตั้งของยุคทองซึ่งเริ่มต้นจากการขยายตัวของการค้าทางไกลระหว่างรัฐและการค้าในระบบบรรณาการที่นำมาซึ่งความต้องการช่วยเหลือเพิ่มมากขึ้น น่าจะทำให้สามัญชนเริ่มได้รับผลประโยชน์บ้าง เนื่องจากรัฐให้อิสระไพร่เพื่อจูงใจให้ทำการผลิตเพื่อส่งส่วย หลักฐานด้านกฎหมายยังชี้ให้เห็นว่ารัฐให้การรับรองกรรมสิทธิ์ในระดับชุมชน (Common Property) และเอกชน (Private Property) ในระดับหนึ่ง โดยมีพันธะต้องจ่ายส่วยให้กับรัฐและถูกเกณฑ์แรงงานเป็นครั้งคราว

ต่อมาในบริบทที่การค้าในระดับภูมิภาคเริ่มขยายตัว อาจยังทำให้การเกณฑ์แรงงานลดลง และไพร่ส่วยน่าจะมึบทบาทมากขึ้น การได้รับช่วยเหลือทำให้รัฐได้ประโยชน์จากไพร่ที่อยู่ไกลออกไปมากกว่าการบังคับเกณฑ์แรงงานโดยตรงซึ่งอาจจะทำให้เกิดการต่อต้าน น่าสังเกตว่านี่อาจเป็นเหตุผลที่ทำให้ไม่เกิดความขัดแย้งระหว่างชนชั้นอย่างรุนแรง ด้านความเป็นอยู่ของไพร่เริ่มมีการแตกตัวภายในโครงสร้างชนชั้น บันทึกการตัดสินคดีกล่าวถึงไพร่ที่ไม่สังกัดมูลนาย เช่นช่าง หรือพ่อค้า รวมทั้งช่าง-พ่อค้าที่สังกัดวัด อีกหน่วยเศรษฐกิจที่สำคัญ เนื่องจากได้รับการกัลปนาคน ที่ดิน และทรัพย์สินจำนวนมาก น่าสังเกตว่าไพร่ที่สังกัดวัดสามารถทำการค้าได้ ทั้งหลักฐานจารีตยังแสดงว่าข้าวัดปลอดภัยจากการเกณฑ์แรงงานจากฝ่ายอาณาจักร กฎหมายยังสะท้อนว่ามีไพร่ที่ใช้แรงงานทาสแทน รวมถึงใช้ทาสไปทำการค้า แม้การค้าแบบแลกเปลี่ยนสิ่งของยังคงมีอยู่ แต่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราก็ได้เริ่มก่อตัวขึ้นแล้ว เห็นได้จากการใช้เงินตราที่มีความหลากหลายและซับซ้อนขึ้น¹¹

¹⁰ ไรด์, แอนโทนี. (2548). เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน ยุคการค้า 1450-1680. เชียงใหม่: ชิลด์เวอร์ม.

¹¹ นวรัตน์ เลขะกุล. (2555). เงินตราล้านนา. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 123-169.

หลักฐานทางโบราณคดี¹² ยังชี้ให้เห็นว่าเกิดการพัฒนางานผลิตทางหัตถกรรม เช่นเครื่องถ้วยที่ ประณีตสวยงามที่น่าจะใช้เป็นเครื่องแสดงสถานะทางสังคม พบว่าปริมาณการผลิตนั้นมากมายเกินกว่าจะใช้ในหมู่ชนชั้นนำซึ่งเป็นคนส่วนน้อยในสังคม และเนื่องจากไม่พบหลักฐานว่าสินค้าเหล่านี้มีการส่งออกไปยังรัฐอื่น การผลิตสินค้าจำนวนมากมหาศาลจึงสะท้อน “การบริโภค” ของคนภายในกิจกรรมด้านหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจในยุคโบราณ ซึ่งเป็น “การบริโภคทางสังคม” (Social Consumption) โดยกลุ่มคนที่มีศักยภาพนอกเหนือไปจากชนชั้นสูง ส่วนหลักฐานบางประการ เช่นวรรณกรรมคำสอนยังสะท้อนว่าการเปลี่ยนแปลงสถานะระหว่างไพร่ทาสนั้นเกิดขึ้นได้ไม่ยาก จึงเป็นไปได้ว่าในช่วงเวลานี้ “บทบาทใหม่ของผู้สามัญชน” อันหมายถึงบทบาทของกลุ่มคนที่ประกอบไปด้วย ช่างฝีมือ พ่อค้า ไพร่มั่งมี ซึ่งมีคำเรียกเฉพาะ เช่น สะคร่วย (สจฺร่วย) เสฏฐี (สจฺฐี) หรือกฏุมพิกะ (กฏฺฐฺค) ¹³ ได้เกิดขึ้นแล้ว และคนเหล่านี้อาจเป็นกลุ่มคนที่กลายเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในยุคทอง โดยเฉพาะจากกิจกรรมการบริโภคและแลกเปลี่ยน ที่ทำให้เกิดความต้องการและการผลิตสินค้าแสดงสถานะจำนวนมาก นำไปสู่ความเติบโตทางเศรษฐกิจจากภายในที่ตอบสนองต่อภาวะความรุ่งเรืองทางการค้าของยุคสมัย

ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์นั้นสะท้อนให้เห็นว่าหมุดหมายแรกในยุคทองนับแต่สมัยพระญาเกือนาถึงพระญาสามฝั่งแกน (ค.ศ.1355-1441) ล้านนามีความเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทางด้านเศรษฐกิจปรากฏภาพการค้าทางไกลถึงพุกาม¹⁴ และมีการตั้งเสนาบดีด้าน “พระคลัง” เป็นครั้งแรก¹⁵ ในด้านศาสนาเกิดการตื่นตัวในการสืบทอดและเผยแผ่พุทธศาสนา มีการรับเอานิกายลังกาจากนครพันทันในเขตมอญ¹⁶ เป็นจุดเริ่มต้นของ “ยุคตื่นตัวทางสติปัญญาในวงการศาสนา” มีการรับเอาธรรมเนียมการเขียนตำนาน และการบันทึกการตัดสินใจเป็นครั้งแรก¹⁷ ในด้านวรรณกรรมยังมีการนำเอารูปแบบชาดกในพุทธศาสนามาผลิตเป็นวรรณกรรมเฉพาะของท้องถิ่นด้วย

ยุคทองของล้านนาดำเนินไปสู่จุดสุดยอดสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราชจนถึงสมัยพระเจ้าแก้ว (ค.ศ.1441-1525) ซึ่งรัฐประสบความสำเร็จ ทั้งด้านการจัดเก็บผลประโยชน์ การทำสงครามขยายปริมณฑลอำนาจ อันมีนัยถึงการขยายเครือข่ายการค้าออกไปอย่างกว้างขวาง สิ่งนี้สัมพันธ์กับผลจาก

¹² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). *ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: มติชน.

¹³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2539). *พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะที่ปรากฏในใบลาน*. เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์.

¹⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ เดวิด เค. วัชอาจ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊คส์, 69.

¹⁵ พระครูมลลลสิริวงค์. (2534). *ประวัติวัดหมื่นเงินกอง*. เชียงใหม่: ธาราทองการพิมพ์.

¹⁶ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2544). *ตำนานมูลศาสนา*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

¹⁷ วินัย พงษ์ศรีเพชร, และคณะ. (2549). *คลองค้ำฟ้าพระพุทธ โขสาราย: บันทึกการตัดสินใจของล้านนาโบราณ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ยุคต้นตัวทางสติปัญญา คือการที่คณะสงฆ์เดินทางไปศึกษายังลังกาคลับมาเคลื่อนไหวปฏิรูปศาสนา เกิดการแข่งขันกันสร้างคัมภีร์ภาษาบาลี ตลอดจนความนิยมนิทานชาดก ที่นำไปสู่วรรณกรรมท้องถิ่น เช่น อูสาบารด ที่เนื้อหามีแนวโน้มเป็นไปเพื่อความบันเทิงและปรากฏลักษณะการเสพนในรูปแบบใหม่ คือการ “อ่าน” เป็นไปได้ว่าวรรณกรรมเช่นนี้เกิดขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวของ “บทบาทใหม่” ของ กลุ่มสามัญชน สะท้อนให้เห็นว่ายุคสมัยนี้ เป็นหมายเหตุของความเปลี่ยนแปลงอันไพศาล

โดยสรุป การศึกษาเรื่อง “ระบบเศรษฐกิจกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคทองของ อาณาจักรล้านนา (ค.ศ.1355-1525)” เป็นความพยายามในการตอบประเด็นปัญหาด้านเศรษฐกิจของ ประวัติศาสตร์ล้านนายุคจารีต ที่มีมุมมองความหมายเศรษฐกิจอย่างคับแคบและหยุดนิ่ง ละเลยบทบาท ของชนชั้นอื่นในสังคมและไม่สามารถเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจกับสังคม ให้ความชัดเจนมากขึ้น โดยชี้ให้เห็นว่า ล้านนาในยุคจารีตมีความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนเกิดขึ้น ทั้งด้านสังคม การเมือง และวัฒนธรรม อันเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจภายในที่ตอบสนองต่อยุค สมัยแห่งการค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจที่ เกิดขึ้น โดยเฉพาะในยุคทอง อันเป็นระบบที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจคือ การผลิต การ แลกเปลี่ยน การกระจาย และโดยเฉพาะการบริโภคร โดยกลุ่มคนที่นอกเหนือจากชนชั้นปกครอง อัน แสดงให้เห็นถึงบทบาทของสามัญชนในการขับเคลื่อนประวัติศาสตร์สังคมของล้านนาในสมัยจารีต โดยเฉพาะ “บทบาทใหม่” ของ “กลุ่มสามัญชน” ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นพวก “กฏุมพีกะ” ที่อาศัยพลังใน การบริโภครทางสังคม เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในยุคทองของล้านนา การศึกษานี้จะ เป็นการศึกษที่พยายามใช้เอกสารและร่องรอยหลักฐานหลากหลายประเภท ทั้งหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์-โบราณคดี และวรรณกรรม วิเคราะห์ผ่านแนวคิดทางสังคมศาสตร์ที่หลากหลาย เป็น การเปิดพรมแดนในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนายุคจารีตให้กว้างขวางยิ่งขึ้นต่อไป

1.2 สมมติฐานในการศึกษา

ก่อน ค.ศ.1400 ล้านนาคำรงอยู่ในฐานะรัฐการค้าตอนในภาคพื้นทวีป ที่ทำการค้าทางไกลใน ระบบบรรณาการกับจีน และทำการค้ากับบรรดารัฐตอนในภาคพื้นทวีปด้วยกัน พร้อมกับการเป็น แหล่งสินค้าของป่าสำหรับรัฐเมืองท่าชายฝั่งทะเล ทำให้ล้านนามีประสบการณ์ในระบบเศรษฐกิจ ระดับภูมิภาคในระดับหนึ่งแล้ว และได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของ “ยุคแห่งการค้า” ที่เริ่มก่อตัวขึ้นใน ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ ค.ศ. 1400 เป็นต้นมา ที่ความต้องการสินค้าของป่าจากรัฐเมือง ท่าขยายมาสู่รัฐภาคพื้นทวีปตอนในอย่างกว้างขวาง ซึ่งยิ่งทำให้เครือข่ายเศรษฐกิจตอนบนและ ตอนล่างของอาณาจักรมีความใกล้ชิดเชื่อมโยงมากยิ่งขึ้น ปรากฏการณ์นี้ทำให้เศรษฐกิจภายในของ ล้านนาขยายตัวอย่างไม่เคยเป็นมาก่อนจนทำให้ “ยุคทอง” เริ่มก่อตัวขึ้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14

อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกของศตวรรษ การค้าทางไกลสร้างความมั่งคั่งให้เฉพาะกษัตริย์และขุนนางชั้นสูง ที่มีอำนาจตามระบบศักดินาในการเรียกเก็บส่วยสินค้าและแรงงานจากไพร่ตลอดจนผูกขาดการค้าทางไกล แต่ด้วยเป้าหมายในการแสวงหากำไรและสะสมความมั่งคั่งเพื่อ “การบริโภครทางสังคม” เป็นหลัก ส่วนเกินที่ได้มาจึงถูกใช้จ่ายไปกับสินค้าสถานะที่แสดงอำนาจบารมี ไปจนถึงการอุทิศเพื่อศาสนา จึงเกิดการกระจายรายได้เป็นทอด ๆ ไปสู่สามัญชน คือช่างฝีมือ พ่อค้าและผู้คนที่เกี่ยวข้องกับศาสนจักร เช่น ข้าพระ ซึ่งสามารถเดินทางค้าขายและได้รับการยกเว้นเกณฑ์แรงงานจากขุนนางหรือแม้แต่กษัตริย์ นำสังเกตว่าในยุคทอง เหตุใดจึงมีการอุทิศคนเป็นข้าพระจำนวนมากแม้แรงงานภาคีรัฐจะขาดแคลน เป็นไปได้ว่าในทางเศรษฐกิจการปลดปล่อยผู้คนจากการเป็นไพร่สังกัดมูลนายเข้าสู่กิจกรรมประกอบการต่าง ๆ จะทำให้รัฐได้ประโยชน์จากส่วยและสินค้ามากกว่าเดิม

ระยะต่อมา ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 การค้าทางไกลยิ่งเติบโตมากขึ้น ส่งผลให้เศรษฐกิจภายในรัฐขยายตัวขึ้นด้วย จนทำให้เกิดบทบาทใหม่ของกลุ่มชนชั้นสามัญที่แทรกตัวเข้ามามีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจ คือพวก “กฏุมพีกะ” ได้แก่ พ่อค้า ช่างฝีมือ ไพร่มั่งมี สะครวญ หรือเสฏฐี คนกลุ่มนี้เริ่มสะสมความมั่งคั่งจากบทบาทการค้าภายใน การขยายตัวของตลาดสินค้าสถานะและความเฟื่องฟูของการสร้างวัดอุสถานทางศาสนา และที่สุดแล้วด้วยค่านิยมของสังคมจารีต ได้หล่อหลอมให้คนเหล่านี้เข้าสู่ “วงจรรการค้าทางสังคม” ด้วย ซึ่งจะยิ่งสร้างความเติบโตให้แก่ระบบเศรษฐกิจตลาดภายใน เกิดระบบเงินตราที่ซับซ้อน การผลิตสินค้างานฝีมือขยายตัวขึ้นอย่างกว้างขวาง บทบาทการขับเคลื่อนเศรษฐกิจจึงมิได้ผูกขาดไว้กับกษัตริย์และขุนนางฝ่ายเดียวอีกต่อไป แต่ได้ปรากฏบทบาทใหม่ของชนชั้นสามัญที่แทรกตัวเข้ามาด้วย กล่าวได้ว่าในเวลาต่อมา พลังที่ขับเคลื่อนยุคทองไม่ได้มีเพียงแต่การค้าทางไกลโดยชนชั้นปกครองเท่านั้น แต่การค้าภายในที่มีตลาดการบริโภคที่ใหญ่โตของพวก “กฏุมพีกะ” ได้กลายเป็นกลไกที่จรโลงเศรษฐกิจยุคทองไปอีกอย่างน้อยนับศตวรรษ

ผลของการขยายตัวทางเศรษฐกิจในยุคทอง ทำให้เกิดการขยายตัวของเมือง การขยายตัวของประชากร เศรษฐกิจกลายเป็นฐานของความเข้มแข็งของรัฐส่งผลให้การทำสงครามประสบความสำเร็จซึ่งมีนัยของการขยายเครือข่ายการค้าอยู่ด้วย ตลอดจนเป็นเหตุของความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ชนชั้นสูง ผลทางเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนขึ้นกับสังคมวัฒนธรรม ด้วยการนำเข้ามาของพุทธศาสนาชุดใหม่ ทำให้เกิดยุคตื่นตัวทางสติปัญญา ความตื่นตัวในการร่ำเรียนทำให้พระสงฆ์แตกฉานในภาษาบาลี มีการประพันธ์และแปลคัมภีร์ขึ้นมากมาย ช่วงนี้เองน่าจะทำให้เกิดการพัฒนางานเขียนเช่น การบันทึกพงศาวดารในรูปตำนาน มีการบันทึกแนวความคิดสันคคีความ การบันทึกข้อกฎหมาย และที่สำคัญคือ ปรากฏหน่ออ่อนของ “วรรณกรรมเพื่อความบันเทิง” และ “การอ่านวรรณกรรม” แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนในความรู้สึกนึกคิด

และรสนิยมบางประการขึ้นกับผู้คน โดยเฉพาะพวก “กฏุมพีกะ” เห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับสังคมล้านนาสมัยจารีตในยุคทองอย่างไพศาล

1.3 การสำรวจพรมแดนความรู้ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิชาการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และล้านนาคดีที่ผ่านมามีจำนวนไม่น้อยและมีแนวโน้มเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2520-2530¹⁸ สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา ยุคจารีตสมัยราชวงศ์มังราย เริ่มต้นจากการศึกษาบทบาทพัฒนาการของรัฐด้านการเมืองเป็นหลัก เช่น งานของสิริกุล พิชัยจุมพล (2522)¹⁹ ดวงฤทัย หิรัญสถิต (2526)²⁰ ชำรงศักดิ์ ทำบุญ (2527)²¹ และ บุญวรรณ วิริยะชัยวงศ์ (2538)²² ส่วนใหญ่เน้นอธิบายพัฒนาการของรัฐที่เกิดจากบทบาทชนชั้นนำ โดยเฉพาะกษัตริย์ หรือเน้นความเป็นมหาบุรุษของกษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถ ที่ทำให้เกิดการก่อตัวของรัฐ การรวมศูนย์อำนาจหรือการสร้างความรู้เรื่องให้แก่อาณาจักร

งานเหล่านี้อย่างน้อยชี้ให้เห็นว่าล้านนามีพัฒนาการระดับรัฐแล้ว ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 และมีการขยายอาณาเขตกว้างขวางจนเกิดการจัดรูปแบบการปกครองแบบรัฐรวมศูนย์ ซึ่งมีความสลับซับซ้อนยิ่งกว่าสมัยแรก จนนำไปสู่ความเป็นอาณาจักร (Kingdom) อย่างแท้จริง ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 อันเป็นจุดเริ่มต้นของยุคทองที่ล้านนาเข้มแข็งและเจริญรุ่งเรืองในทุก ๆ ด้าน ทั้ง การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม มีงานวิชาการจำนวนไม่มากนักที่ศึกษาถึงสภาพปัจจัยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของล้านนาในช่วงสมัยอันรุ่งเรืองดังกล่าว เนื่องจากข้อจำกัดด้านหลักฐานและการไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ของเงื่อนไขปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่มีผลต่อพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมและการเมือง ทำให้การอธิบายลักษณะพัฒนาการของรัฐกลายเป็นสิ่งเลื่อนลอย ขาดน้ำหนักในการทำความเข้าใจต่อเหตุผลที่แท้จริงของความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

¹⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2551). ความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาในรอบร้อยปี (พ.ศ.2450-2550). *วารสารสมาคมประวัติศาสตร์*, (30), 102.

¹⁹ สิริกุล พิชัยจุมพล. (2522). *การปฏิรูปพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าติโลกราช* (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

²⁰ ดวงฤทัย หิรัญสถิต. (2526). *การตั้งอำนาจสู่ศูนย์กลางสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. 1985-2030* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

²¹ ชำรงศักดิ์ ทำบุญ. (2527). *กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

²² บุญวรรณ วิริยะชัยวงศ์. (2538). *กระบวนการสร้างบ้านแปงเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน สมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ. 1800-2030* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

ในที่นี้ได้นั้นสำรวจพรมแดนความรู้เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเศรษฐกิจ ด้านนายคจาริตในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 13-16 เป็นหลัก เพื่อพิจารณาความก้าวหน้า และแสวงหา ประเด็นที่ยังเป็นปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของด้านนายคจาริต สำหรับการสำรวจ พรมแดนความรู้ แบ่งออกเป็นงานที่เกี่ยวข้อง 4 กลุ่มใหญ่ และ งานสำรวจด้านแนวคิดอีก 1 กลุ่ม กลุ่ม แรก ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและกลุ่มคนหรือสถาบันในสังคม กลุ่มที่ 2 ศึกษาอธิบาย ระบบหรือเป็นงานที่สนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจแบบใดแบบหนึ่ง กลุ่มที่ 3 ศึกษา เศรษฐกิจในแง่ความสัมพันธ์ระดับภูมิภาค และ กลุ่มที่ 4 ศึกษาเศรษฐกิจด้านนาในภาพรวมโดยตรง สำหรับกลุ่มสุดท้ายการสำรวจพรมแดนด้านแนวคิด เป็นงานที่ไม่ได้ศึกษาเศรษฐกิจด้านนาโดยตรง แต่เป็นตัวอย่างงานศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจยุคโบราณในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งมีแนวคิดน่าสนใจ เพื่อนำไปสู่ การพิจารณาแนวทางการศึกษาทำความเข้าใจเศรษฐกิจด้านนายคจาริตด้วยมุมมองใหม่ ๆ

1.3.1 งานที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและกลุ่มคนหรือสถาบันในสังคม ประกอบด้วยกลุ่มย่อยต่าง ๆ ได้แก่งานที่นำเสนอเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับรัฐหรือการเมือง สถาบันพุทธ ศาสนา บทบาทกลุ่มชาติพันธุ์ และบทบาทของชนชั้นแรงงานในสังคม

1) การศึกษาเศรษฐกิจด้านนาในฐานะส่วนหนึ่งของรัฐหรือการเมือง: งานกลุ่มนี้อธิบาย องค์ประกอบของเศรษฐกิจด้านนาในระดับรัฐโดยมุ่งเน้นไปที่รัฐ หรือชนชั้นปกครองในระบบศักดินา เช่น อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2519)²³ และ พัชรี โชติถาวรรัตน์ (2528)²⁴ เป็นงานชุดแรก ๆ ที่ศึกษา ประวัติศาสตร์ด้านนาในสมัยจาริต และมีประเด็นเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษา โดยมองว่า ด้านนายคจาริตมีรัฐเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและชนชั้นนำมีบทบาทเป็นผู้ ควบคุมแบ่งปันผลประโยชน์ แต่ด้วยงานกลุ่มนี้มีข้อจำกัดในการศึกษาผ่านหลักฐานประเภทเดียวและ ขาดการวิพากษ์หลักฐานในเชิงลึก จึงทำให้ผู้ศึกษาเห็นมุมมองเฉพาะตัวรัฐ มองไม่เห็น โครงสร้าง ส่วนล่างของสังคม หรือเป็นการมองโครงสร้างส่วนล่างสังคมภายใต้การกำกับของรัฐเป็นหลัก การ อธิบายสภาพเศรษฐกิจจึงติดกรอบหลักฐานที่ถูกสร้างขึ้น โดยชนชั้นนำ ทำให้เน้นบทบาทความสำคัญ ไปที่ชนชั้นนำเป็นหลัก และยังไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ หรือ ความเชื่อมโยง ระหว่างเศรษฐกิจกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคจาริต

²³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2519). *การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

²⁴ พัชรี โชติถาวรรัตน์. (2528). *แนวความคิดทางการเมืองของล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.1839-2101): วิเคราะห์จาก เอกสารคัมภีร์ใบลาน ภาคเหนือ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

2) การศึกษาเศรษฐกิจกับสถาบันพุทธศาสนา: งานกลุ่มนี้ ประกอบไปด้วย งานของ ระวีวรรณ ภาคพรต (2524)²⁵ ปริญญา กายสิทธิ์ (2527)²⁶ และยุพิน เข็มมุกด์ (2531)²⁷ เน้นไปที่การมอง ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับสถาบันในสังคมโดยเฉพาะคือสถาบันพุทธศาสนา โดยนอกจากจะ มุ่งเน้นอธิบายปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสังคมและการเมืองแล้ว ยังพบว่าสถาบันศาสนา มี ความเกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรมและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างแยกไม่ออก โดยเฉพาะ ความพยายามที่จะสร้างเสถียรภาพการเมือง และการสถาปนาอุดมการณ์ของรัฐขึ้นใหม่ให้สอดคล้อง กับอุดมคติของสถาบันสงฆ์และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมที่ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะ หลังจากยุคทองของล้านนา สถาบันสงฆ์จึงเป็นแหล่งที่ได้รับผลประโยชน์จำนวนมาก เช่น ที่ดิน ผลประโยชน์จากที่ดิน หรือแรงงาน จนนำไปสู่การเป็นอุปสรรคต่อเสถียรภาพทางการเมือง

3) การศึกษาเศรษฐกิจกับบทบาทกลุ่มชาติพันธุ์: ส่วนใหญ่เป็นงานทางด้าน โบราณคดี เช่น งานของ P.R. Grave (1995)²⁸ และ ศรีศักร วัลลิโภดม (2545)²⁹ งานกลุ่มนี้กล่าวถึงบทบาททาง เศรษฐกิจของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มคนบนที่สูงและที่ราบ หรือ ระหว่างคนในเมืองกับกลุ่มคนชาติพันธุ์ โดยการศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี พบว่ากลุ่มคนบนที่ สูงเป็นตลาดบริโภคนสินค้าประเภทเครื่องถ้วยที่สำคัญ ซึ่งสะท้อนภาพเศรษฐกิจในแง่ของการค้าขาย แลกเปลี่ยนของล้านนาในยุคจารีต เช่น ขณะที่คนบนที่สูงมีความต้องการสินค้าสถานะ เมืองยังมีความ ต้องการสินค้าของป่าจำนวนมากจากคนบนที่สูงอีกด้วย งานกลุ่มนี้สะท้อนว่ากลุ่มชาติพันธุ์มีบทบาท ต่อการหาสินค้าของป่าป้อนเข้าสู่ระบบการค้าของเมืองหรือรัฐ ขณะเดียวกันก็เป็นผู้บริโภคสินค้าที่ ผลิตจากที่ราบ โดยเฉพาะเครื่องถ้วย เพื่อใช้ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานะทางสังคม การ แลกเปลี่ยนดังกล่าว ศรีศักรเสนอว่าน่าจะสมารถทดแทนการที่ล้านนาไม่สามารถส่งออกค้าขายทาง ทะเลได้เองโดยตรง อย่างไรก็ตามงานกลุ่มนี้มีข้อจำกัดในการอธิบายลักษณะเศรษฐกิจที่สถาบันหรือ กลุ่มคนมีความเกี่ยวข้องด้วยว่ามีสภาพหรือเป็นระบบใด

²⁵ ระวีวรรณ ภาคพรต. (2524). *การกัลปนาในล้านนาไทยตั้งแต่กลาง พุทธศตวรรษที่ 20-ต้น พุทธศตวรรษที่ 22* (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

²⁶ ปริญญา กายสิทธิ์. (2527). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนาไทย ตั้งแต่ พ.ศ.1912-2101* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, กรุงเทพฯ.

²⁷ ยุพิน เข็มมุกด์. (2531). *สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ.1954-2101* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

²⁸ Grave, P.R.. (1995). *The shift to commodity: a study of ceramic production and upland-lowland interaction in northwestern Thailand 1000-1650 A.D.* (Doctoral dissertation). University of Sydney, Sydney.

²⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). *ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: มติชน.

4) การศึกษาเศรษฐกิจกับชนชั้นแรงงาน: มีเพียงงานของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2527)³⁰ เป็นงานที่นำเสนอบางส่วนจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก³¹ โดยมองระบบเศรษฐกิจผ่านการวิเคราะห์ บทบาทชนชั้นแรงงานในยุคจารีต ซึ่งมีความน่าสนใจเนื่องจากเท่าที่ผ่านมายังไม่พบการศึกษาด้านนา โดยวิเคราะห์ผ่านบทบาททางชนชั้นเป็นการเฉพาะ งานของอานันท์ เป็นการศึกษาแนวมาร์กซิสต์ที่ เน้นความสัมพันธ์ในระบบการผลิต โดยเฉพาะวิถีการผลิตในแบบศักดินา ที่ชนชั้นปกครองเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตคือที่ดินและแรงงาน โดยอ้างความชอบธรรมผ่านอุดมการณ์ทางการเมืองและ ศาสนา และใช้แรงงานไพร่ให้ทำการผลิตแทน ผลผลิตส่วนเกินที่เกิดขึ้นจึงเป็นการขูดรีดและถูก จัดสรรไปตามลักษณะของความสัมพันธ์ในการผลิตของสังคมนิยมทางการเมืองและศาสนา การศึกษาลักษณะนี้นำไปสู่ความสนใจต่อบทบาทการต่อสู้ของชาวนาผู้ใช้แรงงาน ทั้งการกบฏ โดยตรงไปจนถึงในการคัดค้านอำนาจด้วยการ สร้างสรรค์รูปแบบสังคม ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของสังคมนานาชาติ แต่มักถูกบิดเบือนและปิดบังไว้ด้วยการเน้นบทบาทของชนชั้นนำ

งานศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นแรงงานในแนวมาร์กซิสต์นี้ มีความน่าสนใจที่ทำให้เกิดมุมมองต่อ เศรษฐกิจอย่างครอบคลุม โดยเฉพาะการให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ในระบบการผลิตที่นำไปสู่ ความเข้าใจต่อพัฒนาการของสังคม ทั้งนี้ได้โต้แย้งการมองแบบกลไกของ Wittfogel ที่ใช้ระบบ ชลประทาน ซึ่งเป็นปัจจัยทางวัตถุในการชี้วัดวิถีการผลิต ทำให้ละเลยด้านที่ขัดแย้งซึ่งเป็น ความสัมพันธ์ทางการผลิตพื้นฐานของสังคม อย่างไรก็ตามกรอบคิดแบบมาร์กซิสต์ ซึ่งเน้นพัฒนาการ ทางสังคม ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตอันเกิดจากการต่อสู้ระหว่างชนชั้น แม้จะพบว่าการ ต่อต้านของชนชั้นสามัญมีหลายรูปแบบเช่นการสร้างวัฒนธรรมเสียดสีชนชั้นนำ แต่ปัญหาของ ประวัติศาสตร์ในยุคจารีต โดยเฉพาะสมัยราชวงศ์มังราย พบความขัดแย้งหรือการต่อสู้ทางชนชั้นที่ เป็นรูปธรรมน้อยมาก เมื่อเทียบกับการเกิดกบฏเงี้ยว หรือ กบฏพญาผาบ ในสมัยปฏิรูปการปกครอง ซึ่งที่จริงมีความชัดเจนว่าสาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากการแทรกแซงของสยาม³² มิใช่การลุกฮือของชนชั้น ชาวนาเป็นการเฉพาะ ดังนั้นอาจจำเป็นต้องแสวงหากรอบคิดที่แตกต่าง เพื่อหาคำอธิบายบทบาท แรงงานในยุคจารีตที่มีต่อพัฒนาการทางสังคมของล้านนาในแนวทางที่หลากหลายมากขึ้น

³⁰ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2527). แรงงานในประวัติศาสตร์ล้านนาไทย. ใน *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484*. (11-30). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

³¹ Anan Ganjanapan. (1984). *The partial commercialization of rice production in northern Thailand (1900-1981)* (Doctoral dissertation). Cornell University, Ithaca.

³² สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2542). กบฏพระยาปราบสงครามแม่ทัพเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2432. ใน *วัฒนธรรมและการเมืองล้านนา*. (47-66). กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ 1999., และ พระธรรมวิมลโมลี และเกรียงศักดิ์ ชัยคุรุณ. (2553). *ครบรอบ 100 ปีเหตุการณ์เงี้ยวก่อการจลาจลในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2445*. พะเยา: นครนิวัตการพิมพ์.

1.3.2 งานที่สนับสนุนการอธิบาย “ระบบเศรษฐกิจ” รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือมุ่งเน้นอธิบาย “ระบบ” ทางเศรษฐกิจบางประการ: ประกอบด้วยกลุ่มงานในแนวมาร์กซิสต์เป็นกรอบใหญ่ โดยมีแนวคิดหลักว่าระบบเศรษฐกิจยุคจารีตเป็นแบบพอเพียงชีพ ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่พัฒนามาจากทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย งานบางชิ้นในกลุ่มมาร์กซิสต์ยังมีประเด็นนำเสนอที่แตกต่างจากงานส่วนใหญ่ด้วย นอกจากนี้ยังมีกลุ่มงานที่อธิบายเศรษฐกิจในแง่การจัดการทรัพยากรและระบอบกรรมสิทธิ์ด้วย งานส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้มีจุดเด่นที่พยายามนำเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบ แต่มีจุดอ่อนที่ยึดติดกับกรอบทำให้เกิดปัญหา-ข้อจำกัดบางประการ

1) งานศึกษาที่เสนอระบบเศรษฐกิจยุคจารีตเป็นแบบพอเพียงชีพ: งานกลุ่มนี้เน้นให้ความสำคัญต่อเศรษฐกิจที่ดำเนินกิจกรรมโดยชนชั้นสามัญ ซึ่งเป็นชนชั้นล่างของสังคมในยุคศักดินา ผ่านการศึกษาชุมชนหมู่บ้าน ภายใต้บริบทซึ่งเน้นไปที่ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่เกิดจากสนธิสัญญาเบาว์ริง (ค.ศ.1855) เป็นหลัก จึงให้ความสำคัญต่อการเปรียบเทียบระบบเศรษฐกิจ ระหว่างก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งเป็นระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง โดยรวมอายุจารีตนับแต่สมัยราชวงศ์มังรายจนถึงสมัยยุคเจ้าเจ็ดตนกับสมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งนำความเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจมาสู่ล้านนา งานกลุ่มนี้จึงอธิบายสภาพเศรษฐกิจล้านนาในช่วงราชวงศ์มังรายในฐานะส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม

งานสองชิ้นแรกเน้นศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงสมัยใหม่แต่ได้อธิบายเปรียบเทียบลักษณะเศรษฐกิจเดิมในยุคจารีตด้วย ได้แก่ พูนพร พูลทาจกร (2530)³³ และงานของ พรรณนิภา อภิภูษพงศ์ (2534)³⁴ สำหรับสองชิ้นหลัง เป็นการศึกษาเศรษฐกิจภาพรวมโดยเน้นหน่วยเศรษฐกิจระดับล่างคือชุมชนหมู่บ้านในช่วงสมัยใหม่แต่ได้อธิบายเปรียบเทียบลักษณะเศรษฐกิจเดิมยุคจารีตด้วยเช่นกัน ได้แก่ ชูสิทธิ์ ชูชาติ (2522)³⁵ เสนอว่าระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือก่อนปี ค.ศ.1855 เป็นระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่หลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริงที่ทำให้มีการเปิดการค้าขายอย่างเสรีในปี ค.ศ.1855 ระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย เป็นต้น ส่วน รัตนาพร เศรษฐกุล (2546)³⁶ ในประเด็นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของ

³³ พูนพร พูลทาจกร. (2530). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. 2464-2484* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

³⁴ พรรณนิภา อภิภูษพงศ์. (2534). *เจ้า-ไพร่ กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา 2427-2476* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, กรุงเทพฯ.

³⁵ ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2522). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย (2394-2475)* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.

³⁶ รัตนาพร เศรษฐกุล. (2546). *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ 2442-2542*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

ภาคเหนือตอนบน เสนอว่าเดิมล้านนาเป็นสังคมศักดินาเกษตรกรรม ซึ่งเป็นระบบควบคุมกำลังคนในสังคมการเกษตรที่ชนชั้นปกครองมีสิทธิอำนาจเหนือดินน้ำ และเรียกร่องผลผลิตแรงงานจากชนชั้นใต้การปกครองที่ถูกควบคุมจากคติความเชื่อท้องถิ่นและพุทธศาสนา โดยมองว่าระหว่าง ค.ศ.1296-1873 เป็นยุคที่ระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมตลอดจนจารีตประเพณีที่สำคัญไม่ได้เปลี่ยนแปลงเลย เปลี่ยนแต่เพียงกลุ่มผู้ปกครองเท่านั้น กระทั่งสมัยที่จักรวรรดินิยมตะวันตกเข้าแทรกแซง จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

2) งานศึกษาในแนวเนวมาร์กซิสต์อื่น ๆ: เป็นงานที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์เช่นเดียวกับแนววัฒนธรรมชุมชนแต่มีแนวคิดแตกต่างออกไป ได้แก่ ส่องแสง สือสุวรรณ (2428)³⁷ ใช้แนวคิดวิเคราะห์แบบสังคมพลังน้ำของ Wittfogel ซึ่งพัฒนามาจากบางด้านของวิธีการผลิตแบบเอเชียเช่นกัน เสนอว่า ล้านนาเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบท่อน้ำที่ตั้งหลักแหล่งชุมชน มีการจัดระเบียบแบบแผนในการอยู่ร่วมกัน มีระบบเทคนิควิธีในการควบคุมการใช้น้ำจากแหล่งธรรมชาติคือระบบนาเหมืองฝาย โครงสร้างของระบบอยู่บนพื้นฐานของการใช้แรงงานร่วมกันของชาวบ้าน โดยมีกษัตริย์และขุนนางเป็นผู้เกณฑ์และควบคุมแรงงานในการสร้างเหมืองฝายขนาดใหญ่ที่กินกำลังชาวบ้าน รวมทั้งจัดการบริหารระบบนาเหมืองฝายด้วยการประสานงานระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ซึ่งทำให้เกิดการจัดระเบียบสังคม เกิดการรวมกลุ่มคนในสังคมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างถาวรในการแบ่งปันผลประโยชน์และมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษาเพื่อความอยู่รอดของสังคม นอกจากนั้น การบริหารระบบนาเหมืองฝายได้ทำให้เกิดการแบ่งชนชั้นตามบทบาทและหน้าที่ผู้นำหรือผู้ควบคุม ได้แก่กษัตริย์ ขุนนาง และชาวบ้าน หรือไพร่เมืองหรือลูกฝายอีกฝ่ายหนึ่ง

นอกจากนี้ ในงานศึกษาตามแนวคิดมาร์กซิสต์ของ Katherine Ann Bowie (1988)³⁸ มีแนวคิดที่แตกต่างออกไปจากงานในกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน โดยศึกษาชีวิตของสามัญชนในระบบเศรษฐกิจสมัยรัฐจารีตตอนปลาย ราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 พบว่า วิถีชีวิตของสามัญชนมีความขาดแคลนรอบด้าน มักมีปัญหาความไม่พอเพียงของวัตถุดิบในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ เช่นฝาย หรือแม้กระทั่งบางพื้นที่ไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอต่อการบริโภคจึงนำไปสู่ความจำเป็นที่จะต้องมีการเดินทางแลกเปลี่ยนค้าขายเกิดขึ้นในระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ ในล้านนา นอกจากนี้ยังพบว่ามีการแตกตัวทางชนชั้นและมีความขัดแย้งขูดรีด ระหว่างชนชั้น คือคนจนกับคนรวย และเจ้ากับไพร่ ในชุมชนท้องถิ่นด้วย แม้งานชิ้นนี้จะเป็นการศึกษาในขอบเขตเวลาช่วงหลัง แต่แนวคิดของโบว์มีความน่าสนใจและสะท้อนว่าวิถีชีวิต

³⁷ ส่องแสง สือสุวรรณ. (2528). *นาเหมืองฝายกับการจัดระเบียบสังคมล้านนา ระหว่าง 1839-2068* (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

³⁸ Bowie, Katherine Ann. (1988). *Peasant perspectives on the political economy of the northern Thai Kingdom of Chiang Mai in the nineteenth century: implication for the understanding of peasant political expression* (Doctoral dissertation). University of Chicago, Chicago.

สามัญชนในล้านนาสมัยจารีตไม่ได้มีความราบเรียบและปราศจากความขัดแย้ง ดังข้อเสนอในแนวคิดของสำนักวัฒนธรรมชุมชน

3) งานศึกษาที่อธิบายเศรษฐกิจในแง่การจัดการทรัพยากรและระบอบกรรมสิทธิ์: เป็นการศึกษาอธิบายเศรษฐกิจในแง่ของการจัดการทรัพยากรที่มีส่วนร่วมระหว่างชนชั้นนำไปสู่พัฒนาการของสังคมล้านนาสมัยจารีต นอกจากนี้ร่องรอยของการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะที่ปรากฏ ในกฎหมายจารีต ยังสะท้อนเรื่องของระบอบทรัพย์สิน (Property Regime) ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่จะนำไปสู่การศึกษาวิเคราะห์แบบแผนทางเศรษฐกิจในการศึกษาเศรษฐกิจล้านนาสมัยจารีตต่อไปด้วย

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546)³⁹ ศึกษาจากข้อมูลเอกสารคัมภีร์โบราณของล้านนาพบว่า สิทธิชุมชนดั้งเดิมของชาวล้านนาในความหมายของสิทธิหน้าหมู่บ้าน หรือของหน้าหมู่บ้าน เป็นสิทธิในทรัพยากรที่มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันเช่น ป่าไม้ ที่ดิน และการใช้น้ำจากเหมืองฝาย แสดงให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนนับแต่สมัยจารีต โดยกฎหมายต่างๆ ที่ถูกตราขึ้นเป็นการรับรองสิทธิในการจัดการทรัพย์สินของชุมชน เป็นที่มาของความเป็นสิทธิชุมชนดั้งเดิม

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2548)⁴⁰ ศึกษาเกี่ยวกับระบอบทรัพย์สินในล้านนานับแต่สมัยจารีตจนถึงสมัยใหม่ เสนอว่าเนื่องจากระบบเศรษฐกิจในล้านนาเป็นระบบช่วยเหลือกันเป็นรายได้หลักของรัฐที่ได้มาจากการค้า ดังนั้นเพื่อให้ระบบการค้าของรัฐเป็นไปอย่างคล่องตัว รัฐต้องอำนวยความสะดวกโดยการสร้างกฎหมาย ให้ความคุ้มครอง กำหนดอัตราแลกเปลี่ยน กำหนดกฎเกณฑ์ข้อบังคับให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน ทั้งยังให้สิทธิชุมชนในการจัดการกับสมบัติของชุมชนอย่างเต็มที่ เห็นได้จาก “ข้อคิด” ของแต่ละชุมชนซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการดูแลทรัพยากรและการใช้ทรัพยากรเป็นสิทธิของชุมชน แสดงให้เห็นว่ารัฐให้อิสระแก่ชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร-สมบัติของชุมชน อันเป็นไปเพื่อให้ระบบการแลกเปลี่ยนค้าขายในตลาดเป็นไปอย่างคล่องตัวโดยรัฐเข้าไปยุ่งเกี่ยวน้อยที่สุด กิจกรรมทางเศรษฐกิจก็จะสามารถดำเนินต่อไปได้คล่องตัวมากกว่าการที่รัฐเข้าไปกำกับ อีกทั้งชุมชนยังสามารถในการดูแลตัวเอง โดยใช้จารีตประเพณีเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการควบคุมบังคับของชุมชน เพียงแต่รัฐเป็นเพียงผู้กำหนดกรอบของบทลงโทษว่าทำได้มากน้อยเพียงใดเท่านั้น

³⁹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2546). *สิทธิชุมชนท้องถิ่นพื้นเมืองดั้งเดิมล้านนา*. กรุงเทพฯ: นิติธรรม.

⁴⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2548). *ระบอบทรัพย์สินในชนบทภาคเหนือของประเทศไทย*. ใน *ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์. สรุปความจาก Attachak Sattayanurak. (2004). *Property Regime in Rural Northern Thailand* (Doctoral dissertation). Nagoya University, Nagoya.

โดยสรุป จากงานกลุ่มนี้ ได้ช่วยขยายภาพเศรษฐกิจของล้านนาให้มีความชัดเจนมากขึ้นโดยสนใจศึกษาโครงสร้างเศรษฐกิจโดยตรงเพื่อนำไปสู่การอธิบายประวัติศาสตร์สังคม โดยเฉพาะการให้ความสำคัญต่อคนระดับล่าง เช่นเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านซึ่งมักถูกละเลย แต่จะเห็นได้ว่างานกลุ่มนี้ล้วนแต่ให้ความสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นหลังการเข้ามาของระบบทุนหรือการผลิตเพื่อขายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง อันเป็นอิทธิพลของแนวคิดสำนักวัฒนธรรมชุมชนซึ่งมีรากฐานมาจากทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซิสต์ ขณะที่มุมมองต่อระบบเศรษฐกิจ-สังคมของยุคจารีตแบบเหมารวมว่าเป็นเศรษฐกิจพอยังชีพ เลี้ยงตัวเองได้ ทำให้แนวการศึกษาดังกล่าวสร้างภาพเศรษฐกิจในยุคจารีตมีลักษณะสถิต (Static) ราบเรียบไม่มีความเปลี่ยนแปลงเป็นเวลายาวนาน

มีเพียงงานของ Bowie ที่อยู่ภายใต้กรอบมาร์กซิสต์เช่นเดียวกัน แต่แตกต่างจากงานแนวอื่นในกลุ่มเดียวกัน คือ พยายามอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลง และความขาดแคลน ไม่พอเพียงในการผลิตและบริโภค ซึ่งกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความจำเป็น อย่างไรก็ตาม Bowie ไม่ได้อธิบายในเชิงโครงสร้างหรือความเปลี่ยนแปลงของตัวระบบ ทำให้ไม่อาจทราบได้ว่าความขาดแคลนหรือความขัดแย้งทางสังคม ส่งผลอย่างไรต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมหรือเศรษฐกิจของล้านนา ยุคจารีต ส่วนงานของสองแสง ที่มองว่าล้านนาเป็นสังคมเกษตรกรรมที่อาศัยการทดน้ำ ลักษณะของการบริหารจัดการที่เป็นที่มาของการแบ่งชนชั้นในสังคมตามบทบาทหน้าที่โดยสัมพันธ์กับบทบาทรัฐซึ่งได้รับแนวคิดทฤษฎีสังคมพลังน้ำของ Wittfogel⁴¹ ได้รับการโต้แย้งในประเด็นหลัก ๆ ว่าเกษตรกรรมในยุคจารีตของไทย (รวมถึงล้านนา) ไม่ได้พึ่งพาชลประทานขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นโดยรัฐ แต่อาศัยระบบชลประทานขนาดเล็กที่แต่ละชุมชนร่วมกันสร้างและบำรุงรักษา

ขณะที่อีกสองงานหลังเน้นย้ำว่าการจัดการทรัพยากรเช่นระบบเหมืองฝาย เป็นสิ่งที่มีขึ้นเองอยู่แล้วในชุมชนและในกระบวนการทางสังคม รัฐมีบทบาทเพียงเข้ามารับรองสิทธิในการจัดการของชุมชนที่มีอยู่แล้วเท่านั้น และร่องรอยการจัดการทรัพยากรนี้เองที่รับรองการมีอยู่ของทรัพย์สินชุมชน โดยเฉพาะงานของอรุณจักรได้เน้นความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ของระบอบทรัพย์สินระหว่างรัฐและชุมชนที่จะมีมากขึ้นอยู่กับบริบทที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย ไม่ได้เป็นสิ่งที่งานในกลุ่มนี้จึงสำคัญต่อการศึกษายุคจารีตล้านนา ที่ควรมองผ่านระบอบทรัพย์สิน อย่างไรก็ตาม งานดังกล่าวยังไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของระบอบทรัพย์สินที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจสมัยจารีตของล้านนาอย่างชัดเจน เพียงแต่เปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงระหว่างสมัยโบราณกับปัจจุบัน ทำให้ยังมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนในแง่ระบอบทรัพย์สินยุคจารีต

⁴¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2519). *ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: นานาอักษรการพิมพ์, 33.

1.3.3 เกี่ยวกับงานศึกษาเศรษฐกิจระดับภูมิภาคและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ งานกลุ่มนี้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับรัฐอื่น ๆ ทั้งความสัมพันธ์ด้านการเมือง วัฒนธรรม และโดยเฉพาะความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ ความเคลื่อนไหวของล้านนาในยุคจารีตที่มีการปฏิสัมพันธ์กับภายนอกอย่างเด่นชัดนี้ เป็นส่วนสำคัญที่ส่งผลต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจของล้านนาด้วย

ส่วนแรกเป็นงานที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ อุษณีย์ ชงไชย (2525)⁴² ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนา ในด้านเศรษฐกิจมองว่าล้านนาซึ่งเป็นรัฐตอนในภาคพื้นทวีป มีบทบาทการค้ากับรัฐเมืองท่าทางชายฝั่งทะเล เช่น เมืองท่าตอนล่างของพม่า-มอญ และโดยเฉพาะอยุธยา ที่ต้องการสินค้าของป่าจากล้านนาเพื่อสนองความต้องการของพ่อค้าที่มาติดต่อค้าขายบริเวณเมืองท่าต่าง ๆ ในอำนาจตน ล้านนาจึงมีบทบาทสำคัญเป็นคนกลางแลกเปลี่ยนสินค้าของป่ากับเมืองท่า

วินัย พงศ์ศรีเพียร และคณะ (2539)⁴³ ศึกษาแปลหลักฐานราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์หยวนและราชวงศ์หมิง ที่กล่าวถึงล้านนา เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของทั้งสองรัฐ โบราณ ด้านกิจกรรมเศรษฐกิจระหว่างจีนกับล้านนาในระบบบรรณาการ นำสังเกตว่าสิ่งของที่จีนมอบให้ล้านนาสะท้อนถึงสินค้าที่ล้านนาต้องการ เช่น ผ้าไหม ผ้าแพร เงิน ทอง ขณะที่บรรณาการที่ล้านนาส่งไป ก็สะท้อนให้เห็นสินค้าท้องถิ่น เช่น ข้าว ไม้ ดอกคำฝอย หรือ แม้กระทั่งสิ่งของพิเศษอย่างผ้าไหมริยะจากทะเลใต้ซึ่งเป็นสินค้าที่สะท้อนการทำหน้าที่ของล้านนาในการส่งผ่านสินค้าจากเมืองท่าไปสู่รัฐตอนใน

ลัดดาวัลย์ แซ่เชียว (2536)⁴⁴ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับพม่า ในส่วนที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ก่อนที่ล้านนาจะถูกยึดครอง ลัดดาวัลย์มองว่า การเปลี่ยนแปลงของรัฐในภูมิภาคตอนบนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะเป็นการสลายของอำนาจราชวงศ์มังราย การขยายอำนาจของราชวงศ์ตองอู ตลอดจนนโยบายการปกครองของพม่าในล้านนานั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการปรับตัวทางการค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 15-17 และเนื่องจากนโยบายของพม่าเน้นควบคุมเส้นทางการค้า ทรัพยากรธรรมชาติ กำลังคน และจุดยุทธศาสตร์ระหว่างแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง จึงให้ความสำคัญกับเชียงใหม่และเชียงแสนเป็นพิเศษ สะท้อนความสำคัญของล้านนาในฐานะศูนย์กลางเศรษฐกิจของรัฐตอนในภาคพื้นทวีปในยุคจารีต

⁴² อุษณีย์ ชงไชย. (2525). *ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนาไทย พ.ศ.1839-2310* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

⁴³ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ป่าไปสี่ห้า-ป่าไปห้าเตี้ย: เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

⁴⁴ ลัดดาวัลย์ แซ่เชียว. (2536). *การเมืองล้านนาภายใต้การปกครองของพม่า ระหว่างปี พ.ศ.2101-2317* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

นุชนางค์ ชุมดี (2549)⁴⁵ ศึกษาการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณต่าง ๆ ในเขตเมืองเชียงแสนระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 13-18 พบว่าเชียงแสนได้อาศัยศักยภาพทั้งในด้านที่ตั้งและความสัมพันธ์ของชุมชนโบราณที่กระจายอยู่ตามลำน้ำในเขตที่ราบลุ่มเชียงแสน ทำให้เชียงแสนมีความสำคัญในทางการเมืองและเศรษฐกิจ นับว่าเชียงแสนถูกสร้างให้เป็นศูนย์กลางของล้านนาตอนบน เพื่อเชื่อมโยงการค้าระหว่างเมืองทางตอนในภาคพื้นทวีป ที่น่าสนใจคือผลประโยชน์จากการค้าคงสร้างความมั่งคั่งแก่ผู้ปกครองและส่งผลให้เกิดความต้องการขยายอำนาจทางการเมืองและการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคน่าจะเป็นแรงกระตุ้นการเคลื่อนไหวสำคัญที่ทำให้เมืองเชียงแสนกลายเป็นศูนย์กลางทางตอนเหนือควบคู่ไปกับเมืองเชียงใหม่ที่เป็นศูนย์กลางทางตอนใต้

ในส่วนต่อมาเป็นงานที่อธิบายเศรษฐกิจระดับภูมิภาคเป็นหลักโดยถือว่าล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจระดับภูมิภาค Chiranan Prasertkul (1989)⁴⁶ กล่าวถึงความเคลื่อนไหวและเครือข่ายการค้าข้ามพรมแดนบริเวณยูนนานและพื้นที่ใกล้เคียง โดยมองว่าเครือข่ายการค้ายูนนานเป็นระบบการค้าสำคัญที่ “จำเป็น” ต่อระบบเศรษฐกิจของรัฐตอนในภาคพื้นทวีปซึ่งมีลักษณะเป็นรัฐหุบเขา การวางตัวต่างและพ่อค้าฮ่อ มีบทบาทสำคัญนับแต่ยุคโบราณ เครือข่ายการค้าของรัฐในหุบเขา นอกจากจะเป็นการสถาปนาเครือข่ายข้ามพรมแดนการเมืองแล้ว ยังเป็นการสถาปนาเครือข่ายของแบบแผนวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกันซ้อนทับลงบนเครือข่ายการค้าดังกล่าวด้วย ทำให้ดินแดนยูนนาน ภาคตะวันออกของพม่า ภาคเหนือของลาว ตลอดจนล้านนา มีลักษณะวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน

แอนโทนี รีด (2548)⁴⁷ กล่าวถึงยุคสมัยแห่งการค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีจุดเด่นคือการค้าทางทะเลระหว่างชนพื้นเมืองกับชาวยุโรปและจีนเพื่อแสวงหาเครื่องเทศ ซึ่งเริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 และรุ่งเรืองที่สุดในคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยมีเมืองท่าการค้าสำคัญ เช่น หงสาวดี อยุธยา มะละกา เป็นต้น สำหรับการค้าภายในภาคพื้นทวีป เป็นการลำเลียงสินค้าจากป่าหรือไร่ส่งไปยังศูนย์กลางการค้าที่อยู่ไกลออกไป พ่อค้าจะบรรทุกสินค้าไปตามทางแม่น้ำและเส้นทางกองเกวียน โดยเฉพาะจากยูนนานมีเส้นทางเกวียนหลากหลายที่ข้ามภูเขามาแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าภายนอกยังตลาดที่อยู่ตามรายทางและเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางการค้า ซึ่งล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของบรรดารัฐที่มีฐานะเป็นศูนย์รวมในการรวบรวมสินค้าตอนในภาคพื้นทวีปด้วย

⁴⁵ นุชนางค์ ชุมดี. (2549). *การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนโบราณในเขตเมืองเชียงแสน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

⁴⁶ Chiranan Prasertkul. (1989). *Yunnan trade in the nineteenth century: Southwest China's cross boundaries function system*. Bangkok: Institute of Asian Studies Chulalongkorn University.

⁴⁷ แอนโทนี รีด. (2548). *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน ยุคการค้า 1450-1680*.

Robert S. Wicks (1992)⁴⁸ นำเสนอข้อมูลพัฒนาการของระบบการเงินพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่ารัฐต่าง ๆ มีการใช้เงินตราแลกเปลี่ยนที่หลากหลาย ทั้งโลหะมีค่าเช่นทองแดง เงิน ทองคำ และสิ่งของอื่น เช่น เกลือ เสื้อผ้า โดยเฉพาะหอยเบี้ย (Cowry) พบว่ามีที่มาจาก การนำเข้าจากหมู่เกาะมัลดีฟและมหาสมุทรอินเดีย การใช้เบี้ยในการแลกเปลี่ยนนั้นกระจายทั่วไปในเขตภาคพื้นทวีปจนถึงตอนใต้ของจีน สะท้อนให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป มีพัฒนาการที่ซับซ้อนระดับหนึ่งและกิจกรรมการค้าเป็นกิจกรรมสำคัญในระบบเศรษฐกิจ

โยชิยุกิ มาซุฮารุ (2546)⁴⁹ ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของล้านช้างในบริบทยุคทองของการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เสนอว่าล้านช้างมีความสำคัญในฐานะรัฐเมืองท่าตอนในซึ่งมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าออกทางทะเลผ่านเมืองท่าโดยรอบ การค้าที่รุ่งเรืองนำไปสู่การย้ายราชธานีจากหลวงพระบางมายังเวียงจันทน์ซึ่งใกล้ชิดกับเส้นทางการค้าทางทะเลมากกว่า จุดเด่นในงานมาซุฮารุคือการใช้เศรษฐกิจเป็นหัวใจในการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยสามารถแก้ไขข้อจำกัดด้านหลักฐานภายในที่เบาบางด้วยหลักฐานภายนอกเช่นหลักฐานจีนและบันทึกต่างชาติ อย่างไรก็ตามการอาศัยหลักฐานภายนอกก็นับเป็นข้อจำกัดอันหลีกเลี่ยงได้ยากที่จะทำให้มองปัจจัยภายนอกมีความสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงสูงยิ่งกว่าปัจจัยภายในเอง

จากงานในกลุ่มนี้ ซึ่งให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง กับรัฐตอนบนในยุคแรกของล้านนา โดยเฉพาะเชียงแสนซึ่งเป็นศูนย์กลางสำคัญในการติดต่อกับเมืองทางตอนบน มีความเจริญรุ่งเรืองควบคู่กับเชียงใหม่ทางใต้ ต่อมาปฏิสัมพันธ์กับเมืองทางตอนใต้มีมากขึ้น โดยเฉพาะการค้ากับเมืองท่าชายทะเลที่เติบโตขึ้นจากยุคทองของการค้าในภูมิภาค จนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 พม่าจากทางตะวันตกได้แผ่อิทธิพลเข้ามาครอบงำ สะท้อนความสำคัญของล้านนาซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าแลกเปลี่ยนของบรรดารัฐทางตอนใน นอกจากนี้ยังทำให้มองเห็นภาพรวมของความเติบโตทางการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีการค้าตอนในภาคพื้นทวีปเชื่อมโยงเข้ากับการค้าทางทะเล สินค้าสำคัญที่แลกเปลี่ยนระหว่างกันคือ สินค้าของป่าจากตอนในทวีป และสินค้าฟุ่มเฟือยที่ถูกนำเข้าโดยมีรัฐเมืองท่าชายทะเลทำหน้าที่ส่งผ่าน ขณะที่รัฐตอนในมีบทบาทเป็นแหล่งผลิตและส่งออกวัตถุดิบ สินค้าของป่าไปยังภายนอกผ่านรัฐเมืองท่า การค้าลักษณะนี้เติบโตตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 จนรุ่งเรืองสูงสุดในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ส่งผลอย่างมากต่อพัฒนาการของรัฐต่างๆ โดยเฉพาะงานของมาซุฮารุซึ่ง

⁴⁸ Wicks, Robert S. (1922). *Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia: The Development of Indigenous Monetary Systems to AD 1400*. New York: Cornell University, 301-314.

⁴⁹ โยชิยุกิ มาซุฮารุ. (2546). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก "รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า"*. กรุงเทพฯ: มติชน.

ชี้ให้เห็น ในประเด็นนี้ นับเป็นตัวอย่างที่น่าสนใจและสามารถนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับภาพเศรษฐกิจล้านนายุคจารีต ที่อยู่ในฐานะของรัฐภาคพื้นทวีปตอนในเช่นเดียวกัน

1.3.4 กลุ่มงานศึกษาที่อธิบายภาพรวมของเศรษฐกิจล้านนา เป็นการอธิบายเศรษฐกิจล้านนาสมัยจารีตในภาพรวมโดยกล่าวถึงรายละเอียดใน โครงสร้างของเศรษฐกิจทั้งระบบ

สรวิศ อ่องสกุล (2558)⁵⁰ เป็นงานที่อธิบายภาพรวมของล้านนาครอบคลุมอดีตจนถึงปัจจุบัน (Total History) ในประเด็นเศรษฐกิจยุคจารีต อธิบายว่าล้านนามีพื้นฐานบนเกษตรกรรม ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบพอยังชีพ ผู้คนส่วนใหญ่เป็นชาวนาพึ่งพาตนเองได้มาก รัฐมีอำนาจในชุมชนหมู่บ้านจำกัดต้องส่งผ่านมูลนายท้องถิ่นที่มีบทบาทสูง จึงเก็บเกี่ยวได้ได้น้อย ทรัพยากรสำคัญคือที่ดินและแรงงาน แต่แรงงานในระบบไพร่และทาสไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจึงไม่มีการเพาะปลูกเพื่อการค้าและไม่มีการพัฒนาเทคโนโลยี ทำให้ในสังคมไม่เกิดชนชั้นกลาง การค้าระหว่างรัฐเป็นที่มาของความมั่งคั่ง โดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการค้าไปสู่ทางใต้และมีเชียงใหม่เป็นจุดเชื่อมระหว่างเชียงใหม่กับเมืองตองยี กษัตริย์ใช้อำนาจทางการเมืองแสวงหารายได้จากการค้า ซึ่งอาศัยแรงงานไพร่หาของป่ามาเป็นส่วยอันเป็นสินค้าผูกขาด เจ้าเมืองเก็บส่วยของป่ามาเป็นของตนและส่งส่วนหนึ่งถวายกษัตริย์ โดยมีพ่อค้าคนนอกเข้ามาซื้อ และมีกรณีพิเศษที่ส่งขุนนางไปค้าให้กับรัฐ บทบาทของล้านนาจึงเป็นการรวบรวมสินค้าของป่าส่งผ่านไปสู่เมืองท่าทางในอยุธยาและเขตมอญซึ่งค้าขายทางทะเลโดยตรง เศรษฐกิจสมัยราชวงศ์มังรายมีพัฒนาการร่วมกันกับความเจริญรุ่งเรืองโดยรวมของรัฐ นับแต่สมัยพระญาเกือนาเป็นต้นมา การค้าระหว่างรัฐที่มีเครือข่ายกว้างไกลเติบโตจนเจริญถึงขีดสุดสู่ “ยุคทอง” สมัยพระเป็นเจ้าติโลกราช หลักฐานที่สะท้อนความเติบโตทางเศรษฐกิจได้แก่การสร้างวัดที่มีทั่วไปอันแสดงถึงความมั่งคั่ง ทั้งนี้ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางการเมือง แนวโน้มเศรษฐกิจเริ่มเป็นปัญหาตั้งแต่สมัยพระญาแก้ว เป็นต้นมา ซึ่งอาณาจักรล้านนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเสื่อม นำสังเกตว่าขณะที่ล้านนาอ่อนแอและสลายลงนั้น เป็นช่วงที่ยุคแห่งการค้าของภูมิภาคโดยรวมกำลังเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2539)⁵¹ ประเด็นที่น่าสนใจได้แก่ พัฒนาการของรัฐจากปัจจัยการค้า โดยพบว่าพัฒนาการ โครงสร้างสังคมล้านนาค้นแต่ก่อนสมัยอาณาจักร มีพื้นฐานโครงสร้างที่แต่ละชุมชนมีอิสระทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ โดยรัฐมีความมั่งคั่งจากผลประโยชน์หลักในรูปของระบบส่วยและการขยายตัวของเครือข่ายการค้า รัฐในล้านนามีพัฒนาการในโครงสร้างเดิมอย่างต่อเนื่องนับแต่แคว้นหริภุญไชย จนถึงสมัยอาณาจักร แต่มีโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อ

⁵⁰ สรวิศ อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

⁵¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2539). เชียงใหม่ 700 ปี. *สารคดี* 3, 135, 109-124.

สถาปนาเชียงใหม่ขึ้นเป็นศูนย์กลาง พุทธศาสนาและกฎหมายกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยสถาปนาแบบแผนจารีตความชอบธรรมของกษัตริย์ ตลอดจนการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุกชุมชนที่อยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของล้านนา หากแต่ยังคงความเป็นอิสระสูงของหัวเมืองดั่งนั้นรูปแบบของรัฐล้านนาจึงเป็นเสมือนเปลือกประอบางที่ห่อหุ้มชุมชนต่าง ๆ ไว้ภายในให้พอเป็นรูปทรงเท่านั้น ไม่ได้เป็นการสถาปนาอำนาจเหนือหัวเมืองต่าง ๆ อย่างเด็ดขาดจริงจัง เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านภูมิศาสตร์และความจำเป็นที่จะต้องสร้างการขยายตัวของเครือข่ายการค้าเพื่อความมั่งคั่งของอาณาจักร ดังเห็นได้ว่าสมัยใดที่ล้านนาสามารถขยายเครือข่ายการเมืองและการค้าได้มากขึ้นก็ยิ่งมีความเจริญรุ่งเรืองที่สะท้อนจากสิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนาได้มากเท่านั้น ระบบโครงสร้างดังกล่าวดำรงอยู่ สร้างอัตลักษณ์ และทำให้โครงสร้างสังคมในแต่ละชุมชนค้ำจุนซึ่งกันและกัน เกิดภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมได้ยาวนานแม้จะสิ้นสมัยอาณาจักรจนถึงช่วงพม่าปกครอง จนถึงยุคฟื้นฟูในฐานะประเทศราชของสยาม ก็ได้ฟื้นฟูเอาโครงสร้างดังกล่าวขึ้นให้เหมือนเช่นสมัยราชวงศ์มังรายให้มากที่สุด

ชวิศา ศิริ (2550)⁵² อธิบายระบบเศรษฐกิจการค้าของอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13-16 เป็นการศึกษาล้านนาในช่วงสมัยนับแต่จุดเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดของราชวงศ์มังราย โดยมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวกับสถานะทางการค้าของอาณาจักร ซึ่งเป็นรัฐภายในเขตภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางการเมืองและเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายการค้าภายนอกจากนี้ยังมุ่งประเด็นการศึกษากลุ่มพ่อค้าทั้งภายนอกและภายใน ที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนการค้าโดยการสร้างเครือข่ายการค้ากับกลุ่มเมืองต่าง ๆ และอธิบายรายละเอียดเส้นทางจุดเชื่อมโยงของเครือข่ายการค้าภายในล้านนาอย่างครอบคลุมและน่าสนใจ อย่างไรก็ตาม ชวิศาอธิบายปฏิสัมพันธ์ระหว่างการค้าของล้านนากับระบบเศรษฐกิจระดับภูมิภาคน้อย ทั้งยังไม่ได้กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจโดยรวมของภูมิภาค และยังไม่สามารถเชื่อมโยงให้เห็นว่าการค้าของล้านนานั้นสะท้อนลักษณะเศรษฐกิจแบบใด รวมทั้งไม่ได้เชื่อมโยงว่าการค้าดังกล่าวนี้ส่งผลต่อพัฒนาการของสังคมล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายอย่างไรด้วย

รัตนพร เศรษฐกุล (2552)⁵³ ศึกษาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในพื้นที่แอ่งเชียงใหม่ลำพูน เพื่อพยายามเน้นให้เห็นวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคม ได้แก่ ไพร่หรือสามัญชนซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการผลิตทางเศรษฐกิจ นับแต่ชุมชนบุพกาล ชุมชนหมู่บ้าน ไปสู่ชุมชนเมืองและอาณาจักร จนถึงการ

⁵² ชวิศา ศิริ. (2550). การค้าของอาณาจักรล้านนาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

⁵³ รัตนพร เศรษฐกุล. (2552). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.

เปลี่ยนแปลงการปกครอง ค.ศ.1932 โดยอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจบ้าน ระบบเศรษฐกิจป่า และระบบเศรษฐกิจเมือง ที่รวมไปถึงระบบการค้าท้องถิ่นและการค้าระหว่างรัฐ ซึ่งนำไปสู่ความเข้มแข็งทางการเมืองและวัฒนธรรม เพื่อตอบคำถามสำคัญว่าเกิดอะไรขึ้นเมื่อไพร่หรือประชาชนต้องเผชิญกับวิธีการผลิตและวัฒนธรรมใหม่ในแต่ละยุคสมัย อย่างไรก็ตามรัตนพรไม่ได้แสดงให้เห็นความแตกต่างอันละเอียดอ่อนระหว่างยุคจารีตในสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ทำให้มองล้าหน้ายุคจารีตอย่างราบเรียบ และการใช้กรอบคิดอธิบายว่า เศรษฐกิจยุคจารีตก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นเศรษฐกิจแบบเพื่อยังชีพ ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะทำให้บทบาททางเศรษฐกิจ ความรุ่งเรืองและความก้าวหน้าในสังคมสมัยจารีตกลายเป็นบทบาทของชนชั้นสูงเช่น กษัตริย์และขุนนาง ขณะที่ชนชั้นล่างมีบทบาทน้อยมาก เป็นเพียงผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างเจียม ๆ ไม่เคยแม้แต่จะลุกขึ้นมาต่อต้านการขูดรีดของชนชั้นปกครอง ความมุ่งหมายของรัตนพร ที่ต้องการแสดงบทบาทของชนชั้นล่างในประวัติศาสตร์ จึงไม่แตกต่างจากงานที่เคยอธิบายภายใต้กรอบวิธีการผลิตแบบเอเชีย นอกจากนี้รัตนพรมีจุดมุ่งหมายเน้นศึกษาพื้นที่แอ่งเชิงใหม่ลำพูน แต่เนื้อหากลับกว้างขวางครอบคลุมอาณาจักรล้านนา การมุ่งเน้นอธิบายเพียงพื้นที่เดียว แต่ในบริบทของงานที่กว้างขวางกว่าในความเป็นจริง ทำให้หน้าสังเกตว่าขอบเขตงานวิจัยไม่ตรงกับข้อมูลที่นำเสนอ

วารกรณ์ เรื่องศรี (2550)⁵⁴ ศึกษากระบวนการตั้งถิ่นฐานยุคจารีตก่อนสถาปนาระบบเทศบาล นับแต่กระบวนการก่อรูปของรัฐจารีตสมัยราชวงศ์มังรายถึงสมัยพม่าปกครองยาวนานไปจนถึงยุคเจ้าเจ็ดตน กระทั่งผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ใน ค.ศ.1899 วารกรณ์อธิบายลักษณะสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับมิติการค้า ตลาดและเส้นทางการค้าสำคัญ ความสัมพันธ์ทางการค้าและการไหลเวียนของสินค้า ตลอดจนถึงกลุ่มคนในตลาดและชีวิตที่สัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยน จนกระทั่งความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจเป็นการผลิตเพื่อการค้า และการเข้ามาของระบบเงินตราเมื่อล้านนาเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเทศบาล งานของวารกรณ์ให้ภาพชัดเจนและพยายามอธิบายเชื่อมโยงเศรษฐกิจการค้าไปสู่กระบวนการสร้างความหมายและการรับรู้ทางชาติพันธุ์ ได้ข้อสรุปว่าความสำคัญของการค้าที่เด่นชัดที่สุดคือ เป็นการค้าที่สัมพันธ์กับชีวิตทุกด้านทั้งมิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง อย่างไรก็ตามวารกรณ์ให้ความสำคัญต่อการอธิบายตัวระบบการค้ามากเกินไป เห็นบทบาทในระบบเศรษฐกิจของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ดังที่แสดงความมุ่งหมายไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย นอกจากนี้งานของวารกรณ์ให้ความสำคัญกับการมองความเปลี่ยนแปลงหลังการเข้ามาของการผลิตเพื่อค้าและการเข้ามาของทุน จนละเลยความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อนที่เกิดขึ้นในแต่

⁵⁴ วารกรณ์ เรื่องศรี. (2550). *การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาก่อนการสถาปนาระบบเทศบาล* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ละช่วงสมัยของพัฒนาการของรัฐจารีตล้านนา อีกทั้งในยุคจารีตยังไม่ได้มีการอธิบายเชื่อมโยงระหว่าง การค้าของล้านนากับบริบททางเศรษฐกิจระดับภูมิภาคเท่าใดนัก

จากงานที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจภาพรวมของล้านนาแสดงให้เห็นความก้าวหน้าของการศึกษา เศรษฐกิจล้านนาที่สามารถแสดงให้เห็นภาพโดยรวมของเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้ว่า สวัสดิ์ ได้เสนอ ภาพรวมของระบบเศรษฐกิจล้านนาสมัยจารีตอย่างละเอียดทั้งลักษณะเศรษฐกิจ ระบบการค้า ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจภายในกับภายนอกภูมิภาค แต่ยังคงขาดการอธิบายถึงความ เปลี่ยนแปลงภายในระบบเศรษฐกิจ ปัญหาเกี่ยวกับแรงจูงใจและปริมาณการค้าว่ามีการตอบสนองต่อ ยุคทองของการค้ามากน้อยเพียงใด ที่สำคัญคือการอธิบายระบบเศรษฐกิจยุคโบราณที่ยังคงติดอยู่ ภายใต้กรอบเพียงเพื่อยังชีพของสำนักวัฒนธรรมชุมชน ส่วนบรรณารักษ์ เสนอระบบเศรษฐกิจล้านนา ในระบบโครงสร้างแบบส่วยและตลาด ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อระบบการค้าภายในรัฐ นอกจากนี้ยังมี กลไกรัฐที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกในการค้า ได้แก่แบบแผนกฎหมายและ ศาสนาที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วอาณาจักร แม้ว่าโดยลักษณะของรัฐล้านนาจะไม่ใช่อารยธรรมที่มี ประสิทธิภาพในการตั้งอำนาจเมืองต่าง ๆ มากยังศูนย์กลาง อย่างไรก็ตามยังขาดการเสนอภาพ พัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงของลักษณะ โครงสร้าง หรือกลไกที่กำกับเศรษฐกิจอยู่ จึงทำให้ มองเห็นระบบเศรษฐกิจล้านนาเป็นระบบที่หยุดนิ่ง ถูกใช้มาตลอดทุกยุคสมัยไม่เคยเปลี่ยนแปลง

สำหรับในงานของ ชวิศา รัตนานพร และวารภรณ์ มีลักษณะการอธิบายที่คล้ายคลึงกันใน รูปแบบและหลักฐาน แต่ความแตกต่างอยู่ที่ ชวิศา อธิบายเฉพาะระบบเศรษฐกิจแต่ไม่ได้อธิบาย ปฏิสัมพันธ์เศรษฐกิจกับสังคมหรือการเมือง ขณะที่งานของรัตนานพร อธิบายความสัมพันธ์ของ เศรษฐกิจทั้งภายใน-ภายนอกที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจโดยรวมของอาณาจักร รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่าง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม แต่ยังคงติดกรอบที่มองว่าไพร่สามัญชนมีบทบาทเฉพาะในกิจกรรม การผลิต ส่งผลให้ละเลยบทบาทกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านอื่นของชนชั้นล่าง ทำให้ภาพบทบาทของ ไพร่สามัญชนที่มีต่อพัฒนาการของสังคมมีไม่มากเท่าที่ควร รวมไปถึงปัญหาเกี่ยวกับขอบเขตพื้นที่ ของงานวิจัย ขณะที่งานของวารภรณ์ พยายามอธิบายระบบเศรษฐกิจและปฏิสัมพันธ์ภายใน กับ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม เน้นบทบาททางเศรษฐกิจของสามัญชนในด้านการค้า และ โดยเฉพาะบทบาทการค้ากับการสร้างความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ไม่ได้เชื่อมโยงบริบทภายนอก และพลังของพลวัตทางเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนสังคมอย่างชัดเจน

1.3.5 พรหมแดนความรู้ด้านแนวคิด งานกลุ่มนี้เป็นงานที่ไม่ได้ศึกษาเพื่ออธิบายเศรษฐกิจล้านนาโดยตรง แต่มีแนวคิดที่น่าสนใจ ซึ่งอาจนำมาประยุกต์ในการศึกษาทำความเข้าใจ เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการใช้กรอบคิดทฤษฎีเพื่ออธิบายลักษณะเศรษฐกิจของล้านนาสมัยจารีต

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2532)⁵⁵ อาศัยทฤษฎีของ John Hicks เป็นพื้นฐานในการเสนอลักษณะการปกครองของรัฐโบราณในไทยที่อยู่บนพื้นฐานเศรษฐกิจแบบส่วย (Tribute Economy) ซึ่งเป็นฐานความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับมูลนาย และมูลนายกับรัฐหรือกษัตริย์ในระบบศักดินา เนื่องจากรัฐควบคุมแรงงานโดยตรงไม่ได้จึงต้องการส่วยสินค้าที่รวบรวมจากไพร่ผ่านมูลนาย รายได้หลักที่สร้างความมั่งคั่งแก่รัฐจึงเกิดจากการนำส่วยสินค้าที่ได้ไปค้ากับตลาดต่างประเทศ ชาวนาที่เสียส่วยสินค้ายังคงทำการผลิตในระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพต่อไป เพียงแต่ต้องเข้าป่าหาส่วยตามความต้องการของรัฐเป็นครั้งคราว การค้าต่างประเทศจึงเป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐและอาจเพิ่มพูนอำนาจทางการเมือง รัฐจึงต้องผูกขาดการค้าเพื่อให้กำไรเข้าคลังหลวงและป้องกันไม่ให้ขุนนางสั่งสมอำนาจทางเศรษฐกิจและสะสมไพร่ รัฐจึงแบ่งส่วยแรงงานไว้อย่างชัดเจนคือ รัฐเอาส่วยแรงงานส่วนที่แปลงเป็นสินค้าไป ส่วนขุนนางเก็บส่วยแรงงานแท้ ๆ และส่วยที่แปรเป็นสินค้าที่ไม่มุ่งสู่ตลาดต่างประเทศเอาไว้ เห็นไว้ว่าการค้าต่างประเทศของไทยมีความสำคัญ แต่ไม่เป็นการค้าที่นำไปสู่เศรษฐกิจการพาณิชย์ เนื่องจากการค้าของกษัตริย์และขุนนางผูกพันอย่างเหนียวแน่นกับระบบส่วย จุดมุ่งหมายของรัฐจึงไม่ใช่การส่งเสริมการค้าเพื่อให้รัฐได้ผลประโยชน์ทางอ้อมแต่เป็นการริดเอาประโยชน์จากการค้าและการค้าโดยตรง อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวอธิบายภายใต้บริบทของกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก ดังนั้นน่าจะสนใจว่าระบบของล้านนาจะเป็นอย่างไรในกระบวนการแสวงหาผลประโยชน์บนพื้นฐานเดียวกันในระบบส่วยและตลาด แต่มีเงื่อนไขที่แตกต่างกันในแง่อำนาจรัฐ

นอกจากนี้งานเรื่อง ปากไก่อและใบเรือ (2543)⁵⁶ ของนิธิ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านวรรณกรรมเพื่อวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีเงื่อนไขด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญ โดยเสนอภาพความเปลี่ยนแปลงอันซับซ้อนของประวัติศาสตร์ไทยช่วงต้นรัตนโกสินทร์ จากบริบทที่การค้าส่งออกขยายตัว ทำให้เดิมที่การค้าอยู่ในระบบผูกขาดซึ่งมูลนายอาศัยระบบศักดินาริดเอาประโยชน์จากการค้าโดยตรง เริ่มผ่อนปรนลดการผูกขาด จนเกิดเศรษฐกิจเพื่อการตลาด แต่ข้อจำกัดคือการเติบโตของเศรษฐกิจเงินตราไม่ทันกับความเติบโตของเศรษฐกิจเพื่อการตลาด จึงทำให้เศรษฐกิจการตลาดเติบโตไม่ได้เท่าที่ควร

⁵⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2532). ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ. ใน ชาคิต ชุ่มวัฒนะ และ อุทกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (บรรณาธิการ). *สายธารแห่งชีวิต*. (25-45). กรุงเทพฯ: พิมพ์สว.

⁵⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). *ปากไก่อและใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: แพรว.

อย่างไรก็ตามในภาวะเช่นนี้ประกอบกับกลุ่มคนชนชั้นนำในต้นรัตนโกสินทร์มาจากแวดวงการค้าแต่เดิม ไม่ถูกผูกมัดด้วยจารีตประเพณีเหมือนดังอยุธยา ลักษณะ “กระฎุมพี” จึงพัฒนาขึ้นในหมู่ชนชั้นนำของระบบศักดินา มุลนายเปลี่ยนตัวเองเป็นพ่อค้ากระฎุมพีมากขึ้น มีฐานอำนาจผูกพันกับการค้า โลกทัศน์และค่านิยมรสนิยมเปลี่ยนไป ทำให้เดิมลักษณะการเสพวรรณกรรมของชนชั้นสูงและสามัญชนนับแต่สมัยอยุธยาที่แตกต่างกันชัดเจน เริ่มมีลักษณะใกล้ชิดกันมากขึ้น คือพร้อมปรับตัวรับแนวคิดใหม่ มีวัฒนธรรมการอ่าน มีความเป็นเหตุเป็นผล มีชีวิตชีวา และเน้นความบันเทิง กระนั้นการเติบโตทางเศรษฐกิจนี้แม้จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงบางอย่างขึ้นในสังคม แต่ก็ไม่ได้ทำให้โครงสร้างของระบบศักดินาถูกทำลายลงไป เพราะชนชั้นนำที่ปรับตัวเป็นกระฎุมพีนี้ยังต้องรักษาระบบศักดินาไว้เพื่อสงวนวิธีการได้มาซึ่งผลประโยชน์จากส่วยสินค้าโดยตรง นอกจากนี้เรื่องนี้ได้ให้แง่คิดเกี่ยวกับการมองประวัติศาสตร์ว่ามีสิ่งที่สืบเนื่องและเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะด้านความคิดและโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านการใช้วรรณกรรมอันเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างหนึ่ง แต่จำเป็นต้องผ่านการวิพากษ์อย่างละเอียดและต้องทำความเข้าใจบริบทสภาพสังคมเศรษฐกิจที่แวดล้อมวรรณกรรมนั้น ๆ ด้วย ที่สำคัญคือ การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในสังคม โดยให้ความสำคัญกับเงื่อนไขการปรับตัวภายในที่มีอยู่แล้วเพื่อตอบสนองปัจจัยภายนอก จะทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์ได้มากกว่าการให้ความสำคัญต่ออิทธิพลภายนอกแต่เพียงด้านเดียว

งานของ Karl Polanyi คือ *The Great Transformation* (1980)⁵⁷ โดยรวมเป็นการศึกษาทั่วโลก เศรษฐกิจที่เป็นพื้นฐานของประวัติศาสตร์โลกทุนนิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นับแต่ยุคโบราณ และ *Trade and Market in the Early Empires* (1971)⁵⁸ ศึกษาเศรษฐกิจในประเด็นการค้าและการตลาดในยุคของอารยธรรมโบราณทั่วโลก งานของ Polanyi ให้ความสำคัญต่อความหมายเศรษฐกิจในแง่เนื้อหาเชิงสถาบันที่เป็นจริง (Substantive) มากกว่าความหมายที่เป็นทางการหรือหลักการ (Formal) ต่อมาจึงพัฒนาเป็นแนวทางสถาบันนิยม (Substantivist) ที่มองว่าเศรษฐกิจเป็นเรื่องของกระบวนการเชิงสถาบัน เพื่อจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ในความพยายามจัดหาปัจจัยทางวัตถุที่จำเป็นต่อการยังชีพให้ได้อย่างต่อเนื่อง สาระสำคัญของแนวคิดสถาบันนิยมยังประกอบด้วยประการแรก การเน้นที่วิธีการในการจัดหาความจำเป็นทางวัตถุ หมายถึงการให้ความสำคัญกับวิธีการและเป้าหมาย (Means-ends) ซึ่งเป็นความต้องการที่จะตอบสนองความพอใจ ประการที่สอง การเน้นความคิดว่า เศรษฐกิจเป็นกระบวนการรักษาความต่อเนื่องทางสังคม (Socially Continuity) ประการที่สาม การเน้นถึงกระบวนการเชิงสถาบัน ในฐานะที่เป็นการจัดการทางโครงสร้างของสังคม (social structured) และ ประการที่สี่ เน้นว่าเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ “ยึดโยง” หรือ “ฝัง” (Embedded) อยู่กับสถาบัน

⁵⁷ Polanyi, Karl. (1980). *The Great transformation*. Boston: Beacon Press; New York: Octagon Books.

⁵⁸ Polanyi, Karl. (1971). *Trade & Market in The Early Empires: Economies In History and Theory*. Chicago: Free Press.

อื่น ๆ ในสังคม หลักการดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญต่อการนิยามความหมายวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจไปในทิศทางที่เน้นกลไกเชิงสถาบันในการควบคุมกระบวนการทางเศรษฐกิจ ให้ตอบสนองต่อเป้าหมายของสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ อย่างต่อเนื่องมากกว่าที่จะปล่อยให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจกลายเป็นเป้าหมายในตัวเอง ซึ่งจะทำให้เศรษฐกิจสร้างความเสี่ยงให้กับชีวิตทางสังคมเพิ่มขึ้นจนสังคมไม่สามารถควบคุมได้ ความหมายของวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจเช่นนี้จึงเน้นความมั่นคงของชีวิตมากกว่าการปล่อยให้เศรษฐกิจเป็นอิสระจากสังคม

นอกจากนี้ พบแนววิเคราะห์เศรษฐกิจยุคโบราณที่น่าสนใจ เช่น Polanyi พยายามแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างระบบเศรษฐกิจยุคใหม่กับยุคโบราณ โดยอธิบายแรงจูงใจทางเศรษฐกิจซึ่งส่งผลต่อความก้าวหน้าทางการค้าในยุคโบราณที่แตกต่างจากเศรษฐกิจยุคใหม่ซึ่งมีแรงจูงใจที่กำไรและการสะสมทุน โดยอธิบายว่ารัฐโบราณ มีแรงจูงใจทางเศรษฐกิจที่เกิดจากบริบททางสังคมประกอบไปด้วย การแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน (Reciprocity) หรือการแลกเปลี่ยนในระบบอุปถัมภ์ผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือเศรษฐกิจที่นำไปสู่การค้าประกันความสัมพันธ์ การกระจายกลับ (Redistribution) เป็นการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนที่มีการกระจายในลักษณะที่เหลื่อมล้ำกันระหว่างกลุ่มคนที่มีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจไม่เท่าเทียมกันเช่นในระบบช่วยใน โครงสร้างสังคมศักดินา หลักการครองชีพในครัวเรือน (Householding) หรือการผลิตเพื่อตอบสนองความมั่นคงในการดำรงชีพ และการแลกเปลี่ยนเชิงการค้าในระบบตลาด (Market Exchange) เป็นการแลกเปลี่ยนบนพื้นฐานของกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นมาในเชิงนามธรรมเพื่อเป็นสื่อสำหรับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคู่ค้า ให้สามารถปฏิสัมพันธ์กันได้โดยไม่ต้องสัมพันธ์กันแบบตัวต่อตัว จึงสามารถดึงผู้คนให้เข้าร่วมในเครือข่ายเดียวกันได้กว้างขวาง ความสัมพันธ์แบบนี้จะมีเงินตราเป็นรูปแบบของสัญญาที่แพร่หลายที่สุด เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับกิจกรรมการผลิตและการค้าขายของโลกยุคโบราณ ที่สามารถนำมาปรับใช้กับการอธิบายกิจกรรมทางเศรษฐกิจยุคจารีตของไทยได้

งานของ Fernand Braudel ในชุด Civilization and Capitalism เป็นการศึกษาเศรษฐกิจและสังคมของยุโรปแถบเมดิเตอร์เรเนียนในช่วงยุคกลางก่อนการเข้ามาของยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม Braudel เสนอการวิเคราะห์วิวัฒนาการของเศรษฐกิจการตลาด ผ่านแนวคิดวิถีเศรษฐกิจสามระดับ ได้แก่ วิถีเศรษฐกิจระดับชีวิตทางวัตถุ (Material life)⁵⁹ คือวิถีเศรษฐกิจที่เป็นพื้นฐานการทำมาหากินเน้นผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน หรือมีเศรษฐกิจแบบเพื่อยังชีพเป็นหลัก ในระดับวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ (Economic Life)⁶⁰ เป็นวิถีที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนค้าขายแสวงหากำไร โดยมีการแลกเปลี่ยน

⁵⁹ Braudel, Fernand. (1992). *The Structures of Everyday Life*. Translation by Sian Reynolds. London: Collins.

⁶⁰ Braudel, Fernand. (1992). *The Wheels of Commerce*. Translation by Sian Reynolds. London: Collins.

สินค้า-บริการอย่างสม่ำเสมอ และมีระบบราคาเป็นกลไกสำคัญ นับได้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (Market Economy) จัดอยู่ในวิถีเศรษฐกิจแบบนี้ และ สุดท้าย วิถีเศรษฐกิจระดับเศรษฐกิจโลก (World Economy)⁶¹ เป็นเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งเป็นเศรษฐกิจที่ขยายตัวเกินกว่าระดับรัฐ มีการลงทุนเก็งกำไรข้ามชาติด้วยมูลค่ามหาศาล

ที่น่าสนใจคือเห็นได้ว่า “เศรษฐกิจตลาด” นั้น ปรากฏมานานแล้วนับศตวรรษในทุกสังคม ความเปลี่ยนแปลงของ Material Life เช่น จำนวนประชากร สภาพอากาศ สงคราม หรือ โรคภัยไข้เจ็บ ล้วนแต่ส่งผลต่อพัฒนาการของการบริโภคและการผลิต เป็นปัจจัยให้เกิดการกระจายสินค้าไปตามความต้องการของผู้บริโภค ส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางตลาดและการค้า จนทำให้เกิดการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญพิเศษ เกิดเสรีทางการค้า ตลอดจนถึงการแบ่งชนชั้นตามลักษณะหน้าที่ ที่ทำให้เกิดความเป็น “พหุสังคม” ขึ้น งานของ Braudel นับเป็นการศึกษาที่เน้นอธิบายภาพรวมของประวัติศาสตร์สังคมบนพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ทุกมิติทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะการที่ Braudel สามารถเชื่อมโยงวิถีชีวิตธรรมดาของผู้คนทั่วไปเข้ากับระบบเศรษฐกิจและความเปลี่ยนแปลงในระดับที่ใหญ่ขึ้นไปจนถึงระดับโลก ข้อดีของการศึกษาแนวนี้ช่วยให้เห็นบทบาทและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมจากโครงสร้างทั้งระบบ

สำหรับงานศึกษาประวัติศาสตร์การพาณิชย์ในปลายยุคกลางของยุโรปของ Max Weber⁶² พบว่าความรุ่งเรืองมั่งคั่งของรัฐในเขตอิตาลีเช่น เวนิส ฟลอเรนซ์ เจนัว เกิดจากปัจจัยที่มีกฎหมายและระบบยุติธรรมซึ่งเอื้ออำนวยต่อการค้า เป็นแรงจูงใจและแรงกระตุ้นให้พลเมืองกระตือรือร้นในการทำการค้า จนนำมาสู่ความมั่งคั่งของรัฐ นอกจากนี้ The Protestant Ethics and The Spirit of Capitalism (1905)⁶³ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับจริยธรรมในคริสต์ศาสนิกายโปรเตสแตนต์ที่มีผลต่อลักษณะจิตใจแบบทุนนิยม เป็นการนำเศรษฐกิจมาอธิบายเชื่อมโยงกับศาสนาได้อย่างน่าสนใจ จุดเด่นในงานของ Weber เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมหรืออุดมการณ์ศาสนา เขาค้นพบความสัมพันธ์ที่ชัดเจนระหว่างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจกับศาสนาที่เรียกว่า Rationality หมายถึงการกระทำอย่างมีเป้าหมายหรือมีพันธะ (Calling) โดยอธิบายว่าศาสนา โดยเฉพาะคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ให้ความสำคัญอย่างมากต่อพันธะที่มนุษย์มีต่อพระเจ้า ทำให้เกิดการ “ตีความ” คำสอนว่าหากต้องการใกล้ชิดพระเจ้าจะต้องมีความมุ่งมั่นสูง มีความตั้งใจผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ มีความเคร่งครัดในการทำหน้าที่เพื่อเป็นการพิสูจน์ตัวเองต่อพระเจ้า ดังที่เรียกว่า

⁶¹ Braudel, Fernand. (1992). *The Perspective of the World*. Translation by Sian Reynolds. London: Collins.

⁶² Weber, Max. (2003). *The History of Commercial Partnerships in the Middle Ages*. Lutz Kaelber (translator). Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.

⁶³ Weber, Max. (1958). *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*. New York: Scribner.

จริยธรรมแบบ โปรเตสแตนต์ (Protestant Ethic) ซึ่งจุดนี้เองที่สัมพันธ์กับจิตใจแบบทุนนิยม เป็นคำอธิบายต่อแรงจูงใจในการประกอบการค้าการลงทุนในยุคยุโรปยุคกลาง ดังนั้นความเชื่อทางศาสนา เช่นนี้จึงเป็นพื้นฐานของทุนนิยมที่มีจริยธรรม ทั้งนี้ ทุนนิยมมีสองประเภท คือ Adventural Capitalism คือทุนนิยมแบบโจรสลัด เป็นการแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตัวเองเน้นกำไร ขณะที่ Rationality Capitalism เป็นทุนนิยมที่เป็นการลงทุนเพื่อพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้น เพื่อปรับปรุงคุณภาพ ไม่ใช่กำไรเพื่อตนเอง จะเห็นได้ว่าแนวคิดของ Weber ไม่ปฏิเสธทุนนิยม แต่ยอมรับว่าเศรษฐกิจในเชิงการค้าหรือมูลค่าเงินตราเป็นธรรมชาติของกิจกรรมในสังคมมนุษย์ แต่ขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจกับอุดมการณ์ทางศาสนา-สังคมวัฒนธรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงไม่ได้แยกหรือขัดแย้งกับกิจกรรมหรือสำนักทางศาสนา ซึ่งน่าสนใจนำแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้เพื่อวิเคราะห์แรงจูงใจในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในยุคจารีตของรัฐโบราณในไทย

1.3.6 สรุปผลการสำรวจพรมแดนความรู้: จากการสำรวจพรมแดนความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจด้านนาสมัยจารีตทั้งหมดดังที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องมีจำนวนเพิ่มขึ้นและมีพัฒนาการมาเป็นลำดับ โดยมีแนวโน้มจากการศึกษาเศรษฐกิจในฐานะประเด็นส่วนหนึ่งของการเมืองหรือรัฐ มาสู่การศึกษาเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับกลุ่มคนและสถาบันในสังคมมากขึ้น ต่อมาจึงเริ่มมีการใช้ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์มาใช้ในการศึกษามากขึ้น ทำให้เกิดการศึกษาศรีรัฐกิจด้านนาอย่างเป็นระบบและมีความครอบคลุมเชิงกรอบคิดและเนื้อหามากขึ้น อย่างไรก็ตามแนวการอธิบายเศรษฐกิจด้านนาสมัยจารีตที่ผ่านมาพบว่ามีปัญหา ซึ่งประมวลเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1) การมองความหมายของ “เศรษฐกิจ” ในยุคโบราณค่อนข้างคับแคบ ทำให้การอธิบายถึงพลังทางเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยส่งผล-เชื่อมโยงต่อปรากฏการณ์ทางสังคม การเมืองและวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ยังไม่มีความชัดเจนเพียงพอ: เช่นงานบางส่วนมักมองว่าเศรษฐกิจเป็นเพียงเรื่องของเงินทองการค้าแลกเปลี่ยน หรือการมุ่งเน้นไปที่กิจกรรมการค้าขาย จนละเลย กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านอื่น ปัญหานี้จึงเป็นการขาดการมองในเชิงโครงสร้าง ทำให้ที่ผ่านมามักมองประเด็นเศรษฐกิจแยกออกไปต่างหาก ไม่ได้มองว่าเศรษฐกิจก่อนสมัยใหม่เป็นสิ่งที่ยึดโยงกับสถาบันทางสังคม การเมือง หรือวัฒนธรรม ทำให้ที่ผ่านมามองไม่เห็นความสัมพันธ์หรือพลังเศรษฐกิจที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ แม้จะเป็นที่ยอมรับกันว่าเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานและเป็นเงื่อนไขหลักต่อความเปลี่ยนแปลงในสังคม ซึ่งความหมายของเศรษฐกิจในเชิงโครงสร้างตามแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายประเด็นเศรษฐกิจครอบคลุมกิจกรรมการผลิต การกระจาย การแลกเปลี่ยน และ การบริโภค ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจทั้งสิ้น การมองในลักษณะนี้จะช่วยทำความเข้าใจเศรษฐกิจยุคจารีตได้อย่างครอบคลุมและเป็นระบบยิ่งขึ้น

2) งานส่วนใหญ่มุ่งเน้นอธิบายภาพของระบบเศรษฐกิจยุคโบราณ เป็นแห่ง ๆ ตายตัว (Static) ทำให้มองไม่เห็นพลวัต (Dynamic) หรือแม้กระทั่งความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดอ่อน: งานหลายชิ้น โดยเฉพาะที่ได้รับแนวคิดมาร์กซิสต์ แม้จะมองครบถ้วนเชิง โครงสร้าง หากแต่มีปัญหาในการมุ่งเน้นมุมมองต่อความเปลี่ยนแปลงใหญ่ ๆ โดยเฉพาะหลังการเข้ามาหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง (ค.ศ.1855) หรือการเข้ามาของทุนนิยมสมัยใหม่ จากแนวคิดวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ที่มองวิวัฒนาการสังคมเป็นเส้นตรงจากยุคบุพกาล-ยุคทาส-ยุคศักดินา-ยุคทุนนิยม และสิ้นสุดที่ยุคสังคมนิยม แม้ว่าจะมีความพยายามในการสร้างคำอธิบายใหม่ คือวิธีการผลิตแบบเอเชีย ซึ่งมองว่าเอเชียเป็นยุคศักดินาที่ยาวนานเนื่องจากไม่เกิดการปฏิวัติของชนชั้นกลาง ไปสู่ทุนนิยมจึงสามารถปฏิวัติข้ามไปสู่สังคมนิยมได้ แต่การมองลักษณะนี้มีความแข็งทื่อมากจนมองเห็นประวัติศาสตร์ยุคจารีตราบเรียบเป็นแผ่นเดียวกัน ไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงหรือความแตกต่างระหว่างยุคสมัยอันละเอียดอ่อนแต่มีความหมาย

3) คำอธิบายเกี่ยวกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจตลอดจนพัฒนาการที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์มักถูกอธิบายว่าเป็นบทบาทของชนชั้นนำ มองไม่เห็นบทบาทของชนชั้นอื่นในสังคม หรือ ไม่ได้ถูกมองว่าเป็นการขับเคลื่อนของโครงสร้างสังคมทั้งระบบ: ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากหลักฐานในยุคจารีตทั้งหมด ล้วนถูกสร้างขึ้นโดยชนชั้นนำ เพื่อบอกเล่าและสร้างความชอบธรรมแก่ชนชั้นนำเท่านั้น จึงไม่มีหลักฐานลายลักษณ์อักษรแม้แต่ประเภทเดียวที่สร้างขึ้นโดยสามัญชนเพื่อสามัญชน โดยเฉพาะ ดังนั้นหากไม่ทำการวิพากษ์ หรือตั้งคำถามต่อหลักฐานอย่างรอบด้าน ย่อมเสี่ยงข้อจำกัดนี้ได้อย่างไรก็ตาม การศึกษาบทบาทสามัญชนนั้น ยังคงเป็นไปได้มากที่สุดผ่านการศึกษาศรษฐกิจและการตั้งคำถามต่อหลักฐานอย่างลึกซึ้ง จะสามารถแสวงหาข้อสนเทศได้จากหลักฐานเหล่านั้น และการเน้นมุมมองต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลากหลายด้าน เช่น พิจารณาความสำคัญของกิจกรรมการบริโภค นอกเหนือไปจากกิจกรรมการผลิตการแลกเปลี่ยน หรือ การพิจารณาแรงจูงใจทางวัฒนธรรม ที่มีต่อระบบเศรษฐกิจ อาจทำให้เราเข้าใจต่อพลังทางเศรษฐกิจในยุคจารีตแตกต่างไปจากเดิม

4) การอธิบายเศรษฐกิจล้านนาในยุคจารีต โดยเชื่อมโยงเข้ากับบริบทในระดับภูมิภาคยังคงค่อนข้างเบาบาง: ทั้งที่ในประวัติศาสตร์ ล้านนาเป็นรัฐที่มีการปะทะสัมพันธ์ (Interaction) กับรัฐโดยรอบอยู่ตลอดเวลา แต่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมักถูกศึกษาในประเด็นความสัมพันธ์ด้านการเมือง เช่น การทูตหรือการสงคราม หรือการส่งผ่านด้านวัฒนธรรมเช่นการเผยแพร่ศาสนา เป็นหลักเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงบริบททางเศรษฐกิจเป็นบริบทที่สำคัญในระดับภูมิภาคเช่นกัน ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับสากลหรือระดับภูมิภาค จึงน่าจะส่งผลกระทบต่อล้านนาไม่น้อยเช่นเดียวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในล้านนาก็อาจส่งผลกระทบต่อภูมิภาคได้ด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาข้อจำกัดของงานศึกษาวิจัยเท่าที่ผ่านมา ช่วยให้เห็นช่องว่างในการศึกษา เศรษฐกิจด้านนายคจาริตได้ชัดเจนพอสมควร โดยเฉพาะต่อคำถามที่น่าสนใจว่า “ยุคทองของล้านนา” เกิดขึ้นได้อย่างไรหากล้านนายคจาริตมีลักษณะเศรษฐกิจที่หยุดนิ่ง แทบไม่มีคำอธิบายถึงเหตุผลที่มา เหมือนเป็นการยอมรับโดยปริยาย นำไปสู่คำถามอื่น ๆ เช่น แท้จริงระบบเศรษฐกิจล้านนาเป็นแบบใด มีการขยายตัวหรือไม่อย่างไร อะไรคือกลไกที่ทำให้ล้านนาก้าวสู่ยุคทอง เป็นต้น นำไปสู่การพิจารณา สืบสวนแนวคิดจากงานศึกษาอื่น ๆ นอกเหนือจากที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจล้านนาโดยตรง ซึ่งได้พบแนวคิด ที่น่าสนใจหลายประการ ทั้งแนวคิดประวัติศาสตร์ที่เศรษฐกิจมีส่วนอธิบายต่อปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งมีภาพของผู้คนหลากหลายนอกเหนือจากชนชั้นปกครอง การยึดโยงระหว่างเศรษฐกิจกับสังคม วัฒนธรรม และแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่ออุดมการณ์ทางศาสนา หรือวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อแรงจูงใจ ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้คน นับเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาแสวงหาประเด็นที่จะช่วย เติมเต็มช่องว่างทางประวัติศาสตร์ เพื่อนำไปสู่การศึกษาทำความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ด้านเศรษฐกิจ ของล้านนาให้เกิดความเข้าใจได้อย่างต่อเนื่องยิ่งขึ้นต่อไป

1.4 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.4.1 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ คือ การผลิต การกระจายทรัพยากร การ แลกเปลี่ยนค้าขาย และโดยเฉพาะการบริโภค นำไปสู่การวิเคราะห์กลไกที่ขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจ ซึ่งนำอาณาจักรล้านนาไปสู่ความมั่งคั่งสูงสุดใน “ยุคทอง” ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-16

1.4.2 เพื่อศึกษาการขยายตัวของเศรษฐกิจและผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม ของผู้คนผ่านหลักฐานอันหลากหลาย นำไปสู่การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่มี “บทบาทใหม่” ของกลุ่ม “สามัญชน” ซึ่งมีส่วนร่วมเป็นกลไกสำคัญต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ-สังคมล้านนายคทอง

1.5 หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาเศรษฐกิจล้านนายคจาริตจำเป็นต้องอาศัยหลักฐานหลากหลายประเภทด้วยกัน ทั้งนี้ สามารถแบ่งหลักฐานที่ใช้ในการศึกษาออกเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรท้องถิ่น หลักฐานลายลักษณ์อักษรของต่างชาติ และหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

1.5.1 หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรของท้องถิ่น นับเป็นหลักฐานหลักในการศึกษา เนื่องจากเป็นหลักฐานที่สร้างขึ้นโดยคนในท้องถิ่น และให้รายละเอียดเกี่ยวกับท้องถิ่น ได้มากที่สุด เนื่องจากชาวล้านนามีวัฒนธรรมที่นิยมการสืบทอดจาริตและการรักษาหลักฐานดั้งเดิม โดยเฉพาะ ประเพณีการคัดลอกคัมภีร์ต่าง ๆ ทำให้หลักฐานเอกสารโบราณจำนวนมากตกทอดมาถึงยุคปัจจุบัน

1) จารึก มีทั้งประเภทจารึกบนศิลา แผ่นหิน แผ่นไม้ หรือ โลหะเช่นฐานพระพุทธรูป นับเป็นหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญและมีความน่าเชื่อถือสูงสุดในบรรดาหลักฐานประเภทต่าง ๆ เนื่องจากเป็นหลักฐานร่วมสมัยหรือสร้างขึ้นหลังเกิดเหตุการณ์ไม่นานเมื่อเทียบกับหลักฐานชนิดอื่น อย่างไรก็ตาม จารึกล้านนาส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้น โดยมีเป้าหมายทางศาสนา และเน้นบทบาท-ความชอบธรรมของชนชั้นสูงเป็นหลัก จึงแทบไม่ได้ให้ข้อมูลในด้านอื่น ๆ อย่างตรงไปตรงมา โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ทั้งนี้ มีจารึกที่คลังจารึกสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่สำรวจพบแล้วอย่างน้อย 1,149 หลัก นับว่ามากที่สุดเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ ในประเทศไทย ในจำนวนนี้ มีจารึกที่ปรากฏศักราชช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 จำนวน 226 หลัก⁶⁴ เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับการก่อกำเนิดดินแดนแรงงานคน สิ่งของ หรือยกผลประโยชน์ให้แก่ศาสนจักร แต่ที่สำคัญ จารึกจำนวนหนึ่งกล่าวถึงค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างหรือบูรณะศาสนสถาน มูลค่าของวัสดุสิ่งของ เช่นทองคำ เงิน ตะกั่ว ดีบุก ค่าจ้างช่าง บางหลักยังสะท้อนให้เห็นประเภทของผลผลิตในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีการอุทิศให้วัด หรือปริมาณ/มูลค่าข้าว-ที่นา แสดงถึงปริมาณการผลิตจำนวนหนึ่งในแต่ละท้องที่ในแต่ละยุคสมัยด้วย อีกทั้งข้อมูลจากจารึกบางหลักบ่งบอกถึงกิจกรรมบางประการที่น่าสนใจเช่นการกัณฑ์ เป็นต้น นอกจากนี้ จารึกส่วนใหญ่แม้จะกล่าวถึงขุนนางและกษัตริย์เป็นผู้มีบทบาทหลัก แต่จารึกล้านนาไม่น้อยสะท้อนตัวตนสามัญชนที่มีบทบาทร่วมด้วย เช่นรายชื่อบุคคลที่ร่วมทำบุญและเข้าทางศาสนา เป็นต้น ดังนั้นแม้จารึกจะสร้างขึ้น โดยเน้นเรื่องราวทางศาสนาและเน้นบทบาทผู้ปกครองเป็นหลัก แต่หากตั้งคำถามอย่างเหมาะสมก็นับว่าให้ข้อสนเทศที่เป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี

2) พื้นเมือง หรือตำนานฝ่ายเมือง ภาษาบาลีใช้คำว่า ราชวิส เป็นหลักฐานประเภทเดียวกันกับพระราชพงศาวดาร (Chronicle) บันทึกเหตุการณ์สำคัญ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ราชสำนัก สงคราม หรือเหตุการณ์ทางการเมือง ทั้งยังเป็นเครื่องมือแสดงความชอบธรรมของกษัตริย์/ผู้ปกครอง ดังมีการสืบสาวเชื่อมโยงราชตระกูลกับวีรกรรมกษัตริย์พระองค์ต่าง ๆ ทั้งนี้ รูปเดิมของหลักฐานประเภท “พื้น” น่าจะเป็นบันทึกของโหรหรืออาลักษณ์แยกกระจัดกระจายเป็นเรื่อง ๆ ไป โดยอาจมีทั้งเรื่องที่บันทึกย้อนกลับไปในอดีต และเรื่องที่บันทึกร่วมสมัย ก่อนจะถูกคัดลอกสืบ ๆ กันต่อมาและเพิ่มเนื้อหาในยุคต่อ ๆ มาเข้าไป เช่นกรณีของพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด พิจารณาพบว่าเนื้อหาย้อนไปถึงโบราณกาลแต่แท้จริงแล้วน่าจะเริ่มเขียนขึ้นในรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช⁶⁵ ต่อมาในสมัยหลัง

⁶⁴ สมโชติ อ๋องสกุล. (ม.ป.ป.). *ประวัติศาสตร์ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เล่ม 1*. เชียงใหม่: โครงการตำราพื้นฐาน ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 1. อ้างถึงใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย(ภาคเหนือ) เล่ม 3*, 1512-1517., ประเสริฐ ณ นคร และคณะ. (2534). *จารึกล้านนา ภาค 1 (ล. 1-2)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน., *ประชุมจารึกเมืองพะเยา*. (2538). กรุงเทพฯ: มติชน., และ *ชุดประชุมจารึกล้านนา*. (2540). คลังจารึกข้อมูลล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ทยอยออกมาเป็นเล่มตั้งแต่ พ.ศ.2540)

⁶⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2539). *พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 16.

โดยเฉพาะสมัยเจ้าเจ็ดตน จึงน่าจะมีการรวบรวม “พื้น” ที่กระจัดกระจายมาชำระเรียบเรียงต่อเนื่องกัน คล้อยตามกันเป็นผูกยาว เห็นชัดในกรณี พื้นเมืองเชียงใหม่⁶⁶ เมืองสำคัญ ๆ ในล้านนาต่างมีพื้นเมืองของตนเอง เช่น พื้นเมืองเชียงราย-เชียงแสน⁶⁷ พื้นเมืองพะเยา⁶⁸ แต่น่าสังเกตว่าบางเมือง เช่น เมืองนคร (ลำปาง) ลำพูน ไม่พบพื้นเมือง แต่เรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมืองนั้น ไปปรากฏอยู่ในตำนานฝ่ายวัดหรือตำนานพระธาตุ⁶⁹ หลักฐานประเภทพื้นเมือง แม้จะมีการเขียน-ชำระเรื่อยมาจนถึงสมัยหลัง แต่เนื้อหาเดิมส่วนใหญ่จะเป็นการคัดลอกมาวางไว้โดยแทบไม่ดัดแปลงแก้ไข พิจารณาได้จากศัพท์-สำนวนที่แตกต่างกันในแต่ละสมัย จึงมีความน่าเชื่อถือพอสมควร อย่างไรก็ตาม หลักฐานประเภทนี้ มีข้อจำกัดคือ ถูกสร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองเป็นหลัก จึงขาดรายละเอียดที่กล่าวถึงเศรษฐกิจโดยตรง นอกจากนี้ยังมีอคติของผู้เขียนปะปนอยู่ด้วย ในการใช้หลักฐานประเภทนี้จึงต้องพิจารณาอย่างระมัดระวัง โดยต้องผ่านการวิพากษ์-ประเมินคุณค่าของข้อมูลก่อนการนำมาใช้อ้างอิง

3) ตำนานฝ่ายวัด และ คัมภีร์พุทธศาสนา ผลิดขึ้น โดยมีเป้าหมายในทางศาสนาเป็นหลัก เช่น ประวัติการเผยแผ่ศาสนา การก่อสร้างศาสนสถาน ตลอดจนเพื่อการสั่งสอน ตำนานฝ่ายวัดที่กำหนดอายุได้แน่ชัดว่าสร้างในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 ประกอบด้วยเอกสารทั้งที่เขียนด้วยภาษาพื้นเมือง เช่น ตำนานมูลศาสนาฝ่ายป่าแดง-สวนดอก ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระธาตุต่าง ๆ และเอกสารที่แต่งเป็นคัมภีร์ภาษาบาลี เนื้อหาเกี่ยวกับประวัติการเผยแผ่พุทธศาสนา ประวัติศาสนสถานสำคัญ และพระพุทธรูปสำคัญ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ รัตนพิมพวงศ์ สิหิงคินิทาน หลักฐานประเภทนี้มีข้อจำกัดคือ มักเต็มไปด้วยสิ่งเหลือเชื่อและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ จึงต้องทำความเข้าใจต่อ “ไวยากรณ์” ที่อยู่เบื้องหลังการสร้างสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในตำนานเพื่อสกัดเอาความหมายที่แท้จริงออกมาเสียก่อน⁷⁰ นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น จักกวาทีปนี สังขยาปกาสฎีกา เป็นต้น หลักฐานทางศาสนาเหล่านี้ให้รายละเอียดความเคลื่อนไหว-โลกทัศน์ผู้คนในสังคมยุคจารีตเป็นอย่างดี ที่สำคัญโดยเฉพาะคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาบาลีแม้จะคัดลอกสืบ ๆ กันมาเป็นระยะเวลายาวนานแต่มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาบ่อยมาก จึงมีคุณค่าความน่าเชื่อถือค่อนข้างสูง

⁶⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ เคว็ด เก. วัชอาจ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*.

⁶⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

⁶⁸ เฉลิมวุฒิ ติงคำมี. (ปริวรรต). (2557). *ตำนานพื้นเมืองพะเยา*. เชียงใหม่: นครพิงก์การพิมพ์.

⁶⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). *พินิจตำนานลำปาง*. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

⁷⁰ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2527). *ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในล้านนา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-21*.

ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ). *ปรัชญาประวัติศาสตร์*. (189-204). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

4) เอกสารเกี่ยวกับกฎหมาย นับเป็นหลักฐานสำคัญและให้ข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจ-สังคมด้านนาได้ดีที่สุด เป็นเอกสารประเภทเดียวที่กล่าวถึง กิจกรรมทางสังคมของชนชั้นสามัญอย่าง 'ไพร่-ทาส' โดยตรง เอกสารชนิดนี้แบ่งได้สองประเภทคือ ประเภทหลักกฎหมาย มีลักษณะเป็นข้อกฎหมาย-ข้อบังคับ บทลงโทษต่าง ๆ ร้อยเรียงกัน เช่น มังรายศาสตร์⁷¹ พบมีหลายสำนวนและแพร่หลายอย่างมาก รองลงมา เช่น ธรรมศาสตร์หลวง ธรรมศาสตร์ราชกือนา⁷² เป็นต้น เอกสารประเภทนี้ให้ข้อมูลในด้านวิถีชีวิต-กฎเกณฑ์ทางสังคม สะท้อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับค่าปรับต่าง ๆ ซึ่งในทางเศรษฐกิจอาจสะท้อนราคาสินค้าต่าง ๆ ได้ นอกจากนี้ยังมีเอกสารประเภท "คลองตัดคำ" หรือแนวทางการพิจารณาตัดสินคดี ได้แก่ คลองเจือพญาเกือนา⁷³ เป็นต้น ทีกคดีที่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายนับแต่รัชกาลพระญาเกือนาเป็นต้นมา หลายคดีมีการลงรายละเอียดวันเดือนปีจึงสามารถกำหนดอายุได้ชัดเจน สำนวนภาษามีความเก่าแก่ เนื้อหาสอดคล้องกับเหตุการณ์และปรากฏรายชื่อบุคคลร่วมสมัยถือว่ามีความแม่นยำและความน่าเชื่อถือสูง⁷⁴ รายละเอียดในแต่ละคดีให้ข้อสนเทศเกี่ยวกับเศรษฐกิจและวิถีชีวิตผู้คน ได้อย่างน่าสนใจ

สำหรับคลองตัดคำอีกประเภท มีจุดมุ่งหมายเป็นตัวอย่างสำหรับพิจารณาตัดสินคดีเช่นเดียวกัน แต่มีลักษณะเป็นเรื่องแต่งลักษณะคล้ายชาดก คือ ธรรมมุลลกันท์ไตร์⁷⁵ ประเภทหลังนี้มีข้อมูลที่น่าสนใจเช่นกัน แต่ยังไม่สามารถกำหนดอายุและประเมินความน่าเชื่อถือได้จึงไม่ได้นำมาพิจารณาในที่นี้ ทั้งนี้ สุรสิงห์สารวม จิมพะเนา⁷⁶ ตั้งข้อสังเกตว่า กฎหมายประเภทบันทึกคำตัดสิน น่าจะมีความเก่าแก่ที่สุด เพราะไม่พบว่าการตัดสินคดีต่าง ๆ ซึ่งมีมาตั้งแต่พระญาเกือนามีการอ้างอิงกฎหมายจากมังรายศาสตร์ จาริดในการตัดสินคดีโดยอาศัยบันทึกคดีก่อน ๆ หน้ามาเป็นบรรทัดฐานจึงน่าจะเก่าแก่กว่าการบัญญัติหลักกฎหมายเป็นข้อ ๆ ซึ่งอาจเกิดขึ้นในสมัยหลัง อย่างน้อยที่สุดคือในรัชสมัยพระญาแก้ว⁷⁶ ข้อจำกัดของหลักฐานประเภทหลักกฎหมายคือส่วนมากมักไม่ระบุศักราชในการบัญญัติและมีการเพิ่มเติมหรือแก้ไขหลายสมัย ดังนั้นการนำมาใช้อ้างอิงจึงจำเป็นต้องวิพากษ์อายุสมัยของหลักฐานอย่างระมัดระวังและใช้ตรวจสอบร่วมกันกับหลักฐานประเภทอื่น ๆ ด้วย

⁷¹ ทูนศรี บัญช. (2535). การศึกษาความหมายในกฎหมายจาริตมังรายศาสตร์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

⁷² อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และศรีชน คำแปง. (2528). ธรรมศาสตร์หลวง: ต้นฉบับวัดล้อมแรด อ.เถิน จ.ลำปาง และ ธรรมศาสตร์ราชกือนา: ต้นฉบับวัดหัวข่วง อ.เมือง จ.เชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่.

⁷³ สุรสิงห์สารวม จิมพะเนา. (2528). คลองเจือแห่งพระเจ้าเกือนา. กรุงเทพฯ: สุกัญญา.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 22-23.

⁷⁵ มณี พยอมยงค์. (2526). ธรรมมุลลกันท์ไตร์. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่.

⁷⁶ สุรสิงห์สารวม จิมพะเนา. (2528). คลองเจือแห่งพระเจ้าเกือนา. กรุงเทพฯ: สุกัญญา, 3-20.

5) วรรณกรรม ล้านนาเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยวรรณกรรมที่หลากหลาย นักวิชาการเห็นพ้องว่าวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะความรุ่งเรืองของวรรณกรรมพุทธศาสนา มีจุดเริ่มต้นจากยุคทองของล้านนา⁷⁷ ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 มีการประพันธ์วรรณกรรมพุทธศาสนาขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่นคัมภีร์ภาษาบาลีต่าง ๆ ดังที่กล่าวไปแล้ว สะท้อนความตื่นตัวทางสติปัญญาทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในล้านนาช่วงยุคทอง ที่สำคัญคือเกิดการประพันธ์ปัญญาสาตก หรือชาดกนอกนิบาต 50 เรื่องขึ้น โดยภิกษุชาวเชียงใหม่ และเป็นที่ยอมรับแพร่หลายไปยังดินแดนต่าง ๆ เช่นอยุธยา พม่า ล้านช้าง กัมพูชา เป็นต้น⁷⁸ ความนิยมในชาดกของล้านนาทำให้เกิดวรรณกรรมทางโลกที่ส่วนใหญ่ยังคงมีเนื้อหาที่ได้รับอิทธิพลจากนิทานชาดกในพุทธศาสนา เช่น อุตสาบารตคำโคลง⁷⁹ โคลงอมรา⁸⁰ นอกจากนี้ยังมีงานประพันธ์ประเภทกลอนทลัษณ์ต่าง ๆ เช่น โคลงนิราศหริภุญไชย⁸¹ โคลงมंत्रารบเชียงใหม่⁸² หรือ วรรณกรรมคำสอนต่าง ๆ อีกจำนวนมาก วรรณกรรมมีคุณค่าในการสะท้อนภาพวิถีชีวิต และโลกทัศน์ของผู้คนในสังคม แต่มีข้อจำกัดที่วรรณกรรมหลายเรื่องไม่ได้ระบุยุคสมัยในการแต่ง จึงต้องวิพากษ์ในด้านอายุสมัยจากเนื้อความและภาษา ประกอบกับหลักฐานอื่น ๆ เช่นเดียวกับกฎหมาย

1.5.2 หลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรของต่างชาติ ข้อจำกัดสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาคือ ขาดแคลนหลักฐานร่วมสมัยจากต่างชาติอย่างมาก โดยเฉพาะจากตะวันตกเนื่องจากความเป็นรัฐคอนินซึ่งเข้าถึงลำบาก จึงปรากฏว่ามีชาวตะวันตกจำนวนน้อยที่รับรู้เกี่ยวกับล้านนาและ ได้เดินทางเข้ามาสำรวจ คงมีเฉพาะจดหมายเหตุชาวตะวันตกที่กล่าวถึงล้านนาผ่านบ้านเมืองใกล้เคียงเช่นอยุธยา หรือหงสาวดี และมีชาวตะวันตกจำนวนหนึ่งที่ได้เดินทางเข้ามาในล้านนาหลังจากอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าแล้ว อย่างไรก็ตาม หลักฐานต่างชาติที่บันทึกเกี่ยวกับล้านนามากที่สุดคือจีน เนื่องจากจีนและล้านนามีความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้มีเอกสารจำพวกพงศาวดารของรัฐใกล้เคียงที่กล่าวถึงล้านนาซึ่งจากการสำรวจพบว่ามีข้อมูลเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตามจากการสำรวจเบื้องต้นพบว่ามีจารึกบางหลักที่มีข้อความเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับล้านนา ซึ่งมีความน่าสนใจในการค้นคว้าเพิ่มเติม

⁷⁷ ลิขิต ลิขิตานนท์. (2516). *ยุคทองแห่งวรรณกรรม พุทธศาสนาของล้านนาไทย*. เชียงใหม่: วิทยาลัยการพิมพ์.

⁷⁸ อุดม รุ่งเรืองศรี. (2546). *วรรณกรรมล้านนา*. เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 191-195.

⁷⁹ สิงฆะ วรรณสัย. (2519). *อุตสาบารต: วรรณกรรมล้านนาไทยสมัยพระเจ้าเกือนา*. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

⁸⁰ อุดม รุ่งเรืองศรี (ผู้ปริวรรต). *โคลงอมรา: ฉบับอักษรธรรมล้านนา*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.

⁸¹ ปวงคำ ดุษฎี และคณะ. (2535). *นิราศหริภุญไชย (ฉบับคำพูด)*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

⁸² สิงฆะ วรรณสัย. (2522). *โคลงเรื่องมंत्रารบเชียงใหม่*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.

1) เอกสารชาวจีน: ราชสำนักจีนและล้านนา มีการติดต่อสัมพันธ์ทางการทูตอย่างยาวนานนับแต่ยุคสถาปนาราชวงศ์มั่งรายตรงกับราชวงศ์หยวนของจีน สำหรับช่วงยุคทองของล้านนา ตรงกับราชวงศ์หมิงของจีนซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันในเชิงการทูตอย่างไม่ขาดสาย เอกสารราชการของจีนเช่น หยวนสี่อ เจาปู้จงลู่ หมิงสี่อ หมิงสี่อลู่⁸³ และบันทึกเอกชนเช่นเทียนเสี่ยวจินกั๋วลี่ปิ่งซู หนังสือประเภทบทความวิเคราะห์ภูมิศาสตร์⁸⁴ มีรายละเอียดเกี่ยวกับล้านนาค่อนข้างน่าสนใจ นอกจากนี้ข้อมูลเกี่ยวกับการทูต การเมือง เหตุการณ์สำคัญแล้ว ที่น่าสนใจคือ รายชื่อเครื่องบรรณาการที่ล้านนาส่งไป “จี้มก้อง” สะท้อนสินค้าที่ล้านนามีอยู่ และสิ่งที่จีนตอบแทนสะท้อนสิ่งที่ล้านนาต้องการนำเข้า รายการสินค้าบางอย่างทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างรัฐ ที่สำคัญได้พบสำเนาหลักฐานพระราชสาส์นบางส่วนที่ล้านนาส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักจีนเขียนด้วยอักษรล้านนาแบบฝักขามกำกับด้วยอักษรจีน ช่วยยืนยันความสัมพันธ์เรื่องการค้าในระบบบรรณาการได้อย่างน่าสนใจยิ่ง⁸⁵ การใช้เอกสารจีนช่วยให้สามารถตรวจสอบข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในเอกสารพื้นเมือง เนื่องจากเอกสารจีนโดยเฉพาะเอกสารราชการมีความน่าเชื่อถือสูง เนื่องจากกระบวนการบันทึกจะไม่ถูกแทรกแซงจากราชสำนัก แต่ก็มีข้อจำกัดว่าราชสำนักจีนนั้นอยู่ห่างไกลจากล้านนามาก ข้อมูลที่ปรากฏจึงเป็นข้อมูลที่ผ่านการคัดกรองจากขุนนางท้องถิ่น อีกทั้งอคติและมุมมองที่เอนเอียงในการรายงานก็ทำให้ต้องระมัดระวังในการใช้หลักฐานประเภทนี้ด้วย

2) เอกสารชาวตะวันตก: นับว่าค่อนข้างขาดแคลนในกรณีของล้านนา เนื่องจากล้านนาตั้งอยู่ตอนในของแผ่นดิน ชาวตะวันตกส่วนใหญ่มาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 16 แล้วเป็นอย่างน้อย และส่วนใหญ่เดินทางมาถึงเพียงแค่มืองท่าชายฝั่งเท่านั้น แต่บันทึกของชาวตะวันตกบางคนก็ได้กล่าวถึงล้านนาจากข้อมูลชั้นรอง เช่นบันทึกของ โทมัส ปิเรส (Tomé Pires) ชาวโปรตุเกส (ค.ศ.1512-1515)⁸⁶ ให้ข้อมูลสำคัญที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างล้านนากับจีน รัฐตอนใน และเมืองท่าฝั่งทะเลรวมสมัยกับช่วงยุคทองของล้านนา ส่วน Ralph Fitch พ่อค้าชาวอังกฤษ⁸⁷ นับเป็นชาวตะวันตกคนแรกที่เดินทางมาถึงล้านนา ระหว่างปี ค.ศ.1583-1591 ซึ่ง

⁸³ วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสี่ฟู-ปาไปต้าเตียน: เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*.

⁸⁴ Wang Wei-Min. (2535). *ชื่อสถานที่ในเอกสารจีนโบราณที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย: เรียบเรียงและแปลจากนามานุกรมภาษาจีนโบราณ “สถานที่โบราณบริเวณทะเลใต้”*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 124.

⁸⁵ *A memorial presented by the king of Chiang Mai to the Ming Court*, contained in the Babai guan biao wen ([Memorials of] the Bureau of Babai), in Xiyu tongwen biao (Bilingual memorials of the Western Regions), a Ming work, in the holdings of Toyo Bunko, Tokyo.

⁸⁶ Pires, Tomé. (1990). *The Suma oriental of Tomé Pires : an account of the East, from the Red Sea to Japan, written in Malacca and India in 1512-1515 ; and, The book of Francisco Rodrigues: rutter of a voyage in the Red Sea, nautical rules, almanack and maps, written and drawn in the East before 1515*. Cortesao, Armando. (Edited). New Delhi: Asian Educational Services.

⁸⁷ Hakluyt, Richard. (1904). *The Principal Navigations Voyages Traffiques & Discoveries of the English Nation*. Oxford, University.

เป็นช่วงที่ล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าแล้วไม่นานนัก และ Thomas Samuel ชาวอังกฤษ ที่บริษัทอินเดียตะวันออก (East India Company) ส่งมาทำธุรกิจค้าผ้าที่เชียงใหม่ในปี ค.ศ.1613⁸⁸ บันทึกลงของชาวตะวันตกแม้จะมาถึงในช่วงปลาย แต่ยังคงให้ภาพความงดงาม ร่องรอยของความ รุ่งเรือง และสินค้าที่มีในเชียงใหม่ซึ่งอาจคล้ายคลึงกับช่วงสมัยยุคทองของล้านนาที่เกิดขึ้นก่อนหน้า ไม่นานนัก นอกจากนี้อาจใช้บันทึกของชาวต่างชาติอื่นเช่นชาวฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามาพักอาศัยหรือ สำนวนในล้านนาสมัยหลัง โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ที่ได้บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับสินค้า เส้นทางคมนาคม และเกี่ยวกับประชากรไว้ จึงมีความน่าสนใจศึกษาเชิงเทียบในข้อมูลบางประการ แต่ ต้องใช้อย่างระมัดระวังและพยายามนำมาใช้เท่าที่จำเป็นเท่านั้น

3) เอกสารหลักฐานของรัฐใกล้เคียง: เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พม่า ล้านช้าง พื้นเมืองเชียงตุง พื้นเมืองแสนหวิ พื้นเมืองสิบสองปันนา ฯลฯ นับเป็นเอกสารที่บันทึกในจารีต เดียวกันกับตำนานพื้นเมืองของล้านนา อาจมีรายละเอียดและลักษณะแตกต่างกันไป แต่มีลักษณะร่วม กัน คือ เน้นบันทึกเรื่องราวกษัตริย์และเหตุการณ์การเมือง แม้จะมีข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจน้อย แต่ก็ น่าสนใจศึกษาเนื้อหาที่จะเชื่อมโยงกับเรื่องราวของล้านนาได้ นอกจากจำพวกพงศาวดารแล้ว ยังพบว่า มีจารึกบางหลักที่พบในรัฐโบราณรอบข้างที่มีข้อความเกี่ยวข้องกับล้านนา เช่น ในประเทศพม่า และ จารึกสุโขทัย ซึ่งมีความน่าสนใจอย่างยิ่งในการค้นคว้าหลักฐานอื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะเช่นนี้ต่อไป

1.5.3 หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร คือการศึกษาวิเคราะห์-ตีความร่องรอยหลักฐานที่ไม่ เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อประกอบการทำความเข้าใจและยืนยันข้อมูลในการศึกษาประวัติศาสตร์

1) แผนที่-แผนผัง ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายดาวเทียม: เป็นหลักฐานที่แสดงภาพมุมมอง ของพื้นที่ แสดงถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิประเทศ และเส้นทางคมนาคม เช่นในงาน สำนวนด้วยแผนที่ทหารของกรมศิลปากร⁸⁹ และผลงาน โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทาง อากาศ⁹⁰ หรือ ภาพถ่ายดาวเทียมจาก โปรแกรม Google Earth ซึ่งสามารถนำมาใช้เปรียบเทียบกับ ข้อมูลเอกสาร หรือนำมาประกอบการทำความเข้าใจเพื่อให้เห็นภาพที่เป็นรูปธรรมชัดเจนมากยิ่งขึ้น แต่สภาพทางภูมิศาสตร์ อาจมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก ทั้งโดยธรรมชาติ และจากการกระทำ ของมนุษย์ จึงควรระมัดระวังในการใช้หลักฐานประเภทนี้ด้วย

⁸⁸ โพลเกอร์ กราฟวาลส์. (2542). ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฐาน ในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr.Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ.1836/37. *โลกประวัติศาสตร์*, 5(3), 5-36.

⁸⁹ สายันต์ ไพเราะจูจิตร และคณะ. (2539). *เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ ไทย สำนักงาน เลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

⁹⁰ โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ. (2526). *ทะเบียนที่ตั้งชุมชนโบราณ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2) หลักฐานทางโบราณคดี เช่น โบราณวัตถุ โบราณสถาน คือร่องรอย กิจกรรมของมนุษย์ในอดีตที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด ช่วยยืนยันข้อมูลในทางประวัติศาสตร์ เช่น ศิลปกรรมจากโบราณสถานที่เป็นศาสนสถาน สะท้อนความรุ่งเรือง และความสัมพันธ์ด้านรูปแบบกับวัฒนธรรมในดินแดนอื่นก็ช่วยสะท้อนความสัมพันธ์กับดินแดนนั้น ๆ ด้วย เคาเผา ภาชนะเครื่องถ้วย สะท้อนการผลิตงานหัตถกรรมในยุคจารีต ซึ่งศึกษาได้จากการสำรวจ หรือจากรายงานการขุดค้น-ขุดแต่ง บูรณะของกรมศิลปากร และจากงานศึกษาวิจัยของนักโบราณคดี รวมไปถึงความรู้เกี่ยวกับเงินตราโบราณในล้านนา⁹¹ ซึ่งเป็นวัตถุพยานที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจล้านนาสมัยจารีตได้อย่างชัดเจนที่สุด

1.6 ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยนี้ศึกษาโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (History Approach) ประกอบด้วย การค้นคว้า รวบรวมหลักฐานต่าง ๆ ได้แก่ หลักฐานลายลักษณ์อักษร คือ งานวิจัย เอกสารชั้นรอง เอกสารชั้นต้นทั้งที่แปลหรือปริวรรตแล้ว และเอกสารต้นฉบับที่ยังไม่ได้แปลหรือปริวรรต รวมไปถึงหลักฐานที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร ได้แก่ หลักฐานทางโบราณคดี หลักฐานทางภูมิศาสตร์ แผนที่ แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายดาวเทียม จากนั้นจึงประมวลข้อมูลแล้วทำการวิพากษ์หลักฐานอย่างละเอียด ทำการวิเคราะห์ตีความเพื่อแสวงหาข้อสนเทศที่ปรากฏในหลักฐาน โดยอาศัยกรอบคิดทางสังคมศาสตร์ที่หลากหลาย เพื่อแสวงหามุมมองใหม่ ๆ ที่มีต่อหลักฐาน ตลอดจนหาความเชื่อมโยงระหว่างหลักฐาน นำไปสู่การสังเคราะห์เชื่อมโยงข้อสนเทศและการสรุปข้อมูลในท้ายที่สุด

1.7 ขอบเขตการศึกษาวิจัย

1.7.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาาระบบเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม ภายใน โครงสร้างรัฐศักดินาจารีตของอาณาจักรล้านนา ราชวงศ์มังราย ภายใต้บริบทที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มเข้าสู่ยุคสมัยแห่งการค้าในระดับภูมิภาค

1.7.2 ขอบเขตด้านมิติเวลา แบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา ได้แก่ ช่วงก่อตั้งของยุคทอง ที่เริ่มจากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา ซึ่งพบหลักฐานเกี่ยวกับการค้าทางไกลยุคแรกเริ่ม และมีร่องรอยการแต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดีทำหน้าที่ทางด้าน “พระคลัง” เป็นครั้งแรก สะท้อนการขยายตัวทางเศรษฐกิจจนทำให้รัฐให้ความสำคัญต่อ “พระคลัง” เป็นการเฉพาะ ช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นหมุดหมายสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมคือ เป็นจุดเริ่มต้นของ “ยุคตื่นตัวทางสติปัญญา” ของคณะสงฆ์ ตลอดจนเป็นยุคเริ่มแรกของการบัญญัติข้อกฎหมาย จนมาถึงช่วงที่ 2 อันเป็น ช่วงจุดสุดยอดของ

⁹¹ นวรัตน์ เลขะกุล. (2555). *เงินตราล้านนา*. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 123-169.

ยุคทอง ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 15 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เศรษฐกิจล้านนาเจริญถึงขีดสุด สะท้อนจากความสำเร็จในการจัดเก็บส่วยภาษีเข้าท้องพระคลัง การสร้างเจดีย์หลวงให้มีขนาดใหญ่ที่สุดในล้านนา รัฐมีความเข้มแข็งประสบความสำเร็จในการทำสงครามขยายอำนาจได้อย่างกว้างขวาง และการตื่นตัวทางด้านศาสนาเป็นผลให้มีคณะสงฆ์หลายคณะเดินทางไปเรียนยังลังกาคลับมาก่อตั้งนิกายลังกาใหม่ หรือนิกายป่าแดงขึ้นซึ่งจะเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งทางศาสนา

ขอบเขตการศึกษานี้จบลงก่อนช่วงสุดท้ายของยุคทอง ในครึ่งแรกของศตวรรษที่ 16 ซึ่งเริ่มปรากฏหลักฐานถึง “การลัดเบียด” ที่สะท้อนว่าเศรษฐกิจล้านนากำลังประสบปัญหา สอดคล้องกับความล้มเหลวในด้านต่าง ๆ ของรัฐ เช่น ความสูญเสียในการทำสงคราม และความล้มเหลวของรัฐในการระงับข้อพิพาททางศาสนา ตลอดจนถึงอำนาจที่เพิ่มพูนขึ้นของบรรดาขุนนางซึ่งจะทำลายอำนาจกษัตริย์ และนำความเสื่อมสลายมาสู่อาณาจักรในเวลาต่อมา แต่ถึงแม้ในช่วงเสื่อมสลายของล้านนาจะน่าสนใจในการแสวงหาสาเหตุที่มาจากพื้นฐานเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่ความสนใจดังกล่าวนี้อยู่นอกเหนือจากขอบเขตที่จะทำการศึกษา เนื่องจากข้อจำกัดด้านระยะเวลาและการแสวงหาหลักฐานเพิ่มเติม จึงได้ละประเด็นนี้ไว้เพื่อรอโอกาสที่เหมาะสมในการทำการศึกษาในอนาคต

1.8 นิยามศัพท์

1.8.1 รัฐจารีต (Traditional State) หมายถึง รูปแบบรัฐโบราณที่ปรากฏโดยทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนการขยายตัวของแนวคิดของรัฐประชาชาติ (National State) ลักษณะเด่นของรัฐในระยะนี้คือเป็นรัฐที่มีการจัดรูปโดยได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางศาสนา อำนาจอธิปไตยและอาณาเขตรัฐจารีต ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น บุคลิกภาพของผู้ปกครอง ความสามารถในการควบคุมกำลังคน ขอบเขตของรัฐเรียกว่า “ปริมณฑลแห่งอำนาจ” (Mandala) เป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นได้ มีความไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับอำนาจของกษัตริย์⁹²

1.8.2 ระบบเศรษฐกิจ (Economic System) หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจซึ่งสะท้อนว่าลักษณะ ‘หน่วยเศรษฐกิจ’ ที่มีด้านการผลิตและบริโภคหลาย ๆ หน่วยปฏิสัมพันธ์กัน ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการแลกเปลี่ยน การค้าและการกระจายทรัพยากร หน่วยเศรษฐกิจมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันขึ้นเป็นหน่วยใหญ่หรือรวมเป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจหนึ่ง ๆ ขึ้นมา โดยภายในเครือข่ายหนึ่งนั้นมีหน่วยทางเศรษฐกิจบางพื้นที่ที่มีศักยภาพทั้งทางด้านภูมิศาสตร์และทรัพยากรจนสามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายเศรษฐกิจดังกล่าว และสามารถที่จะดึงดูดผลประโยชน์จากหน่วยทางเศรษฐกิจอื่น ทั้งในเครือข่ายเดียวกันและข้ามเครือข่าย มากน้อยไปตาม

⁹² ฉันทา เลาหศิรินาถ. (2542). *สิบสองพันนา: รัฐจารีต*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 44-48.

ศักยภาพของหน่วยนั้น ๆ ศูนย์กลางของเครือข่ายเศรษฐกิจนั้นอาจซ้อนทับมิติทางวัฒนธรรมและการเมือง เช่นเมืองใหญ่เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่รวมเอาหน่วยเศรษฐกิจระดับเมืองหรือหมู่บ้านเข้าด้วยกันนั้น ยังมีศักยภาพทั้งด้านการปกครอง และเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมด้วย

นอกเหนือจากพื้นฐานระบบเศรษฐกิจดังที่กล่าวไป ในช่วงเวลายุคทองของล้านนา ได้เกิด “ระบบเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะ” ขึ้นมา ประการแรก ระบบนี้เป็นระบบที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นด้วยแรงผลักดันจากขยายตัวทางการค้าในภูมิภาค ประการที่สอง ระบบเศรษฐกิจนี้มีกิจกรรมสำคัญคือ “การซื้อขาย” และ “การบริโภคร” ที่โดดเด่นนอกเหนือจาก “การผลิต” และ “การกระจายทรัพยากร” ที่ตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน ประการที่สาม กลไกสำคัญของระบบคือ “บทบาทใหม่ของสามัญชน” ซึ่งเป็นพลังขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ตลอดช่วงเวลาอันรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา

1.8.3 ล้านนา (Lān Nā) เป็นทั้งหน่วยการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ที่ใหญ่กว่าเมือง นับเป็นหน่วยใหญ่ที่เกิดจากการหลอมหลอมทั้งผู้คนและดินแดนที่มีความหลากหลายไว้ด้วยกัน⁹³ บางท่านให้ความเห็นว่าคำว่า “ล้านนา” น่าจะเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราชจากหลักฐานจีนที่เรียกพระนามของพระองค์ว่า “ท้าวล้านนา”⁹⁴ จึงอาจยังมีข้อถกเถียงในประเด็นการใช้คำว่า “ล้านนา” ว่าควรเริ่มต้นใช้คำนี้ตั้งแต่ช่วงใดในประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ในการศึกษานี้จะใช้คำว่าล้านนา นับแต่พระญามังรายสถาปนาเชียงใหม่ขึ้นเป็นราชธานี เนื่องจากแม้ว่าก่อนจะมีหลักฐานการใช้คำว่าล้านนาอย่างชัดเจนในรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช แต่ก็พบว่าเกิดพัฒนาการของหน่วยการเมืองระดับรัฐที่มีศูนย์กลางทั้งในทางเศรษฐกิจการเมือง และวัฒนธรรม ในดินแดนนี้แล้วก่อนหน้านั้น ดังนั้นการใช้คำว่า “ล้านนา” ในที่นี้ จึงเป็นการเรียก “อาณาจักรเวม” เพื่อความสะดวกในการศึกษาทำความเข้าใจในบริบทของสิ่งที่เกิดกับ “พื้นที่” ทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นหลัก

1.8.4 ยุคทอง (Golden Age) ในที่นี้ หมายถึงยุคสมัยแห่งความรุ่งเรืองในทุก ๆ ด้านของอาณาจักรล้านนา ทั้งความเข้มแข็งด้านการทหารจนสามารถทำสงครามแผ่ขยายอำนาจได้มากกว่าสมัยใด หรือความเจริญรุ่งเรืองในด้านเศรษฐกิจ เช่น ผลประโยชน์จากการค้าและความสำเร็จในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ ตลอดจนความรุ่งเรืองในด้านวัฒนธรรม ทั้งด้านศาสนา ศิลปกรรม และงานวรรณคดี ยุคทองของล้านนา สามารถแบ่งตามภาพรวมได้เป็นสองระยะคือ ระยะก่อตัวของยุคทอง สมัยพระญาเกือนาถึงพระญาสามฝั่งแกน (ค.ศ.1355-1441) และช่วงของยุคทองสมัย

⁹³ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 26 - 27.

⁹⁴ วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสิฟู-ปาไปด้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 14.

พระเจ้าติโลกราชจนถึง พระญาแก้ว (ค.ศ.1441-1525) รวมระยะเวลา 170 ปี ก่อนจะถึงยุคเสื่อมและการล่มสลายของอาณาจักร ระหว่าง ค.ศ.1525-1558⁹⁵

1.8.5 ยุคแห่งการค้า (Age of Commerce) ในที่นี้หมายถึง ยุคของการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเริ่มก่อตัวราว ปี ค.ศ.1400-1405 จนถึงจุดเฟื่องฟูสูงสุดระหว่างปี ค.ศ.1570-1630 ตามข้อเสนอของแอนโทนี ริค⁹⁶ อันเป็นผลมาจากหลายปัจจัย เช่น เหตุการณ์เดินเรือครั้งยิ่งใหญ่หลายครั้งด้วยกันของจีนราชวงศ์หมิงนำโดยนายพลเจิ้งเหอ และโดยเฉพาะการเข้ามาของความต้องการสินค้าจากทางตะวันตกซึ่งต้องการเครื่องเทศและของป่ามากขึ้นอย่างฉับพลัน ยุคสมัยแห่งการค้าส่งผลอย่างมากต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งด้านความเติบโตของเมือง พัฒนาการของรัฐ และความเคลื่อนไหวทางศาสนา ขณะที่ในช่วงเวลาดังกล่าวตรงกับยุคทองของล้านนา ซึ่งน่าสนใจว่าการเชื่อมโยงเงื่อนไขระดับภูมิภาคนี้ นำไปสู่คำอธิบายต่อความเปลี่ยนแปลงในล้านนาอันเป็นรัฐตอนในภาคพื้นทวีปของภูมิภาคได้อย่างไรบ้าง

1.9 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.9.1 ช่วยเติมเต็มประวัติศาสตร์ล้านนาในแง่มุมทางเศรษฐกิจซึ่งยังไม่มี ความชัดเจน พร้อมทั้งแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างล้านนากับความเปลี่ยนแปลงในระดับภูมิภาค รวมถึงสะท้อนบทบาทผู้คนนอกเหนือชนชั้นปกครอง ที่มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนและสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสังคมผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

1.9.2 เพื่อเข้าใจต่อแรงจูงใจทางสังคม-วัฒนธรรม ที่นำไปสู่การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่นำไปสู่รากฐานของความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม แสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจยึดโยงอยู่กับสังคมและวัฒนธรรม ไม่ได้แยกออกจากกัน การศึกษาเศรษฐกิจจึงไม่อาจแยกขาดออกจากมิติทางสังคมได้

⁹⁵ ศรัศวดี อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 149.

⁹⁶ ริค, แอนโทนี. (2548). *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน ยุคการค้า 1450-1680.*, 11-18.